

Kristina Ūsaitė

Kūrybinės sąjungos kaip ideologinės cenzūros mechanizmas Lietuvoje 1956–1980 m.

Šio darbo tikslas – remiantis archyvine medžiaga atskleisti 1956–1980 m. Lietuvoje veikusių žemesniųjų ideologinės cenzūros sistemos grandžių – kūrybinių sąjungų – administravimo ir priežiūros mechanizmą. Darbe konkrečiais organizacinės struktūros aspektais (narystės kūrybinėje sąjungoje, darbo su pradedančiaisiais kūrėjais, prie sąjungų valdybų steigimų kūrybinių sekcijų ir komisijų funkcionalumo, ideologinės narių kontrolės ir politinio švietimo) nagrinėjamas kūrybinėms sąjungoms pavestų ideologinės kontrolės funkcijų įgyvendinimo mastas bei nusakoma kūrybinių organizacijų vadovų įtaka kultūros politikai.

ĮVADAS

Totalitarinis sovietų režimas, marksistinę filosofiją paskelbęs vienintele mokslinė pasaulėžiūra, siekė pagal ją visiškai pakeisti žmogaus ir visuomenės būtį, pajungti juos visa apimančiai valstybės kontrolei. Tam buvo sukurtas didžiulis ideologinės cenzūros mechanizmas, savotiškas komunistinės santvarkos savisaugos metodas, išankstiniu (prireikus – ir represiniu) būdu turėjęs padėti išvengti nukrypimų nuo oficialiai deklaruojamų normų pažeidimo ar net galimo „pažangiosios santvarkos“ kompromitavimo ir kritikavimo.

Sovietinės ideologinės cenzūros tvirtove neretai vadinamas Glavlitas buvo tik vienas iš daugelio išankstinės cenzūros filtrų, turėjusių kontroliuoti viešąjį diskursą¹. Greta jo nagrinėjamoju laikotarpiu ne mažiau svarbios ideologinės cenzūros mechanizmo grandys buvo Kultūros ministerija, prižiūrėjusi garsinius ir vaizdinius menus (daile, teatrą, muziką), bei kultūrinio gyvenimo procesus akylai stebėjęs LKP CK „parankinis“ KGB. Tačiau prieš patekdamas į minėtų institucijų akiratį, viešasis diskursas turėjo pereiti žemesnio lygio cenzūros filtrus: pirmiausia vidinės, vėliau – kūrybinių sąjungų, leidyklų ir galiausiai – Spaudos, Radijo ir televizijos, Kinematografijos komitetų². Kaip ir visos valstybės valdymo sritys, išankstinė cenzūra buvo grindžiama griežta sudvejinta hierarchija, t. y. kiekviena tokios struktūros pakopa visiškai priklausė nuo aukštesnės pakopos. Kiekvienas iš minėtų filtrų turėjo apsauginę sistemą, privalėjusią užtikrinti laisvos minties kontrolę ir sumažinti aukštesnės cenzūros pakopos darbo krūvį.

Ypatingą vietą ideologinės cenzūros sistemoje užėmė kūrybinės sąjungos. Oficialiai vienijusios profesionalius literatūros ir meno darbuotojus, jos vykdė ir viešai nedeklaruotą, komunistinei valdžiai daug svarbesnę savo narių ideologinio politinio auklėjimo

funkciją. Vadovaujantis komunistų partijos iškelto socialistinio realizmo principu, „vienijančiu“ visus kūrybinius darbuotojus, ketvirtą dešimtmečio pradžioje Sovietų Sąjungoje buvo sukurta veiksminga sistema, padėjusi marksizmo-leninizmo ideologiją skleisti visuomenėje. Esminė šios sistemos ypatybė buvo visapusiška kūrybinių organizacijų veiklos ideologinė kontrolė. Aneksavus Lietuvą, kartu su visų valstybės gyvenimo sričių pertvarka pagal „vieningą“ Rusijos bolševikų sukurtą modelį adekvačiai reorganizuota ir kultūros sritis. Lietuvoje įsteigtos kūrybinės sąjungos, tiksliau – Maskvoje veikusios institucijų padaliniai, buvo iš karto įtrauktos į ideologinės cenzūros sistemą.

Istoriografinė medžiaga, susijusi su 1956–1980 m. žemesniosios ideologinės cenzūros grandies – kūrybinių sąjungų – mechanizmo funkcionavimu, nėra labai gausi. Minėtini Vytauto Tininio³ ir Danutės Blažytės-Baužienės⁴ veikalai, kuriuose bendrais bruožais įvertinama nagrinėjama epocha ir sovietų valdžios vykdyta kultūros ir meno politika; juose remtasi konkrečiais dar neskelbtais archyviniais duomenimis. Solidžių tyrimų pateikiama ir žymių išeivijos tyrinėtojų straipsnių rinkinyje „Mind against the Wall“⁵. Sovietinio Pabaltijo ir Lietuvos istoriją nemažai tyrinėjo Reinis Taagepera ir Romas Misiūnas. Jie parašė gana išsamią studiją⁶. Sovietų Sąjungos vidaus santvarka ir visuomenės raida, neaplenkiant sovietinio kultūros modelio, daugiau ar mažiau nagrinėjama Walterio Laqueuro, Martino Edwardo Malia'os, Richardo J. Cramptono ir Thomo Remeikio darbuose⁷. Iš naujesnių neistorikų darbų galima išskirti kai kurias konferencijų pranešimų rinktines⁸, kuriose aptariamos sovietinės Lietuvos kultūros ypatybės.

Iš visos istoriografinės medžiagos objektyvumu ir grynai istoriniu pobūdžiu išsiskiria Arūno Streikaus straipsnis „Ideologinė cenzūra Lietuvoje 1956–1989 m.“ Jame remdamasis pagrindinių ideologinę cenzūrą vyk-

džiusių sovietų valdžios institucijų archyviniais dokumentais autorius nagrinėja svarbiausius postalininiu laikotarpiu Lietuvoje naudotus viešojo diskurso kontrolės metodus ir jos tendencijas⁹. A. Streikus pirmasis „pralaužė“ lietuviškosios posovietinės sovietologijos chronologines ribas ir atidžiau pažvelgė į padėtį, į kurią pateko kultūra naujomis sovietų režimo sąlygomis. Šiuos tyrinėjimus savitai pratęsė vienos iš cenzūrą vykdyusių institucijų – LSSR Glavlito – veiklą 1953–1964 m. nagrinėjusi Jurga Pukinskaitė¹⁰. Autorė išsamiai išanalizavo jos intensyvumo ir pasyvumo fazes, atskleidė šios institucijos organizacinę struktūrą bei atliko Glavlito kontroliuojamų objektų apžvalgą. Ideologinės cenzūros raidą 1964–1989 m. per ją vykdytą Glavlito institucijos prizmę apžvelgė ir Andrius Skorupskas¹¹.

Ideologinės kontrolės raidą visos Sovietų Sąjungos mastu aptarė istorijos mokslų kandidatė Tatjana Goriajeva 2002 m. Rusijoje išleistoje monografijoje „Политическая цензура СССР 1917–1991 г.“¹² Du joje išskirti ir aptarti sovietinės cenzūros raidos etapai glaudžiai susiję su nagrinėjamos temos laikotarpiu: 1956–1968 m. politinės cenzūros modernizacija ir 1969–1991 m. stagnacija, SSRS valdžios bei ideologinė krizės. Minėta autorė pateikia ir cenzūros vykdomųjų institucijų veiklos principus, kurie panašūs į taikytuosius Lietuvos cenzūros sistemoje. Tai leistų temą nagrinėti platesniame kontekste.

Vertinga studija yra Lietuvos istorijos institute 1993 m. apginta Elenos Vaitiekienės daktaro disertacija „Kūrybinės sąjungos Lietuvoje 1960–1985 metais“¹³. Joje autorė atskleidžia bendrus kūrybinių sąjungų (išskyrus Žurnalistų sąjungą) organizacinės struktūros ypatumus, per konkrečių kūrybinių sąjungų veiklą nagrinėja literatūros ir meno raidos klausimus, apibendrina kūrybinių sąjungų ryšius su visuomene, analizuoja sąjungų narių sukurtų meninių vertybių paplitimą ir jų populiarumą visuomenėje, nusako menininkų

vieta ir vaidmenį lietuvių tautos dvasinės rezistencijos judėjime. Kaip pagalbinė studija šiam tyrimui buvo literatūrologės Elenos Baliutytės monografija „Laiko įkaitė ir partnerė: lietuvių literatūros kritika 1945–2000“, kurioje literatūros kritika traktuojama pirmiausia kaip socialinė institucija, turėjusi diegti „marksistinę“ ideologiją¹⁴.

Pagrindinis šio darbo šaltinis – Lietuvos literatūros ir meno archyvo (toliau – LLMA) Rašytojų (f. 34), Dailininkų (f. 146) ir Kompozitorių (f. 21) sąjungų bei Lietuvos ypatingojo archyvo LKP dokumentų skyriaus (toliau – LYA LKP DS) Rašytojų (f. 4628), Dailininkų (f. 15486), Kompozitorių (f. 15485) sąjungų pirminių partinių organizacijų ir LKP CK biuro (f. 1771) fonduose saugomi dokumentai. Tai kūrybinių sąjungų įstatai, suvažiavimų, valdybų plenumų, prezidiumų posėdžių protokolai, pažymos apie atliktą darbą, narių sąrašai, susirašinėjimas su SSRS kūrybinių sąjungų sekretoriatais, LSSR Ministrų Taryba, LSSR kultūros ministerija, LKP CK, taip pat kūrybinių sąjungų pirminių partinių organizacijų susirinkimų medžiaga, jų metinės ataskaitos, LKP CK biuro ir sekretoriato posėdžių protokolai.

Nagrinėjant archyvinę medžiagą susidurti ir su informacijos spragomis: neretai pateikiama informacija buvo pernelyg glausta¹⁵, tad teko remtis paskelbtais su cenzūra susidūrusių žmonių atsiminimais ir dienoraščiais¹⁶. Nors istorijos moksle prisiminimai laikomi antraeilium šaltiniu, tai nemenkina medžiagos objektyvumo. Neretai pavienės istorinės smulkmenos pasako daugiau negu tiesioginis dokumentų dėstymas. Vertingos, anksčiau neskelbtos archyvinės medžiagos apie LSSR rašytojų sąjungos veiklą ir rašytojus pirmaisiais pokario dešimtmečiais paskelbta dokumentų rinkiniuose „Rašytojas pokario metais“¹⁷, „Literatūra“¹⁸. Pokario metų Kompozitorių sąjungos veikla atsispindi dokumentų rinkinyje „Muzika“¹⁹. Minėtinas ir nevienareikšmiškai vertinamas²⁰ 1992 m.

išleistas lietuvių autorių straipsnių bei dokumentų rinkinys „Rašytojas ir cenzūra“²¹, kuriame pateikiama teminiu atžvilgiu konkretesnės medžiagos (turint galvoje, kad ideologinė cenzūra akivaizdžiausia buvo literatūrinės kūrybos srityje). Kai kurios LKP CK direktyvos atskleistos nutarimų ideologiniais klausimais rinkiniuose²². Minėtini ir kūrybinių sąjungų informaciniai leidiniai²³, kuriuose pateikiama bendro pobūdžio informacija.

Tyrimo apsiribota tik rašytojus, dailininkus ir kompozitorius „vienijusiomis“ kūrybinėmis sąjungomis. Nuošaly paliktos architektų, žurnalistų ir kinematografininkų kūrybinės organizacijos, vadovaujantis nuostata, kad šių organizacijų paskirtis lėmė gana griežtą jų veiklos ideologinę kontrolę, o meno šakos specifika nesudarė galimybių laviruoti tarp valdžiai priimtinos ir oficialiai nedeklaruotinos meno politikos. Išsami jų veiklos analizė turėtų būti atskiro tyrimo objektas. Darbe nagrinėjamas tik minėtų kūrybinių sąjungų administravimo ir priežiūros mechanizmas atsiribojant nuo privilegijų sistemos analizės, nes tam reikalingas papildomas tyrimas. Chronologiškai šis darbas apima 1956–1980 m. Pirmoji nagrinėjamojo laikotarpio data siejama su Nikitos Chruščiovo įsitvirtinimo valdžioje metais ir su iki tol veikusios ideologinės cenzūros sistemos restauravimo pradžia, o paskutinė – su aštuntojo–devintojo dešimtmečių sandūroje prasidėjusia nauja viešojo ideologizavimo banga²⁴.

Darbą sudaro dvi dalys. Pirmojoje nuskaidomi teisinio kūrybinių organizacijų statuso pokyčiai XX a. ketvirtajame dešimtmetyje, tiesiogiai turėję įtakos jų organizacinei bei kūrybinei veiklai, vėliau pereinama prie kūrybinių sąjungų organizacinio mechanizmo analizės. Antrojoje dalyje konkrečiais organizacinės struktūros aspektais nagrinėjamas kūrybinėms sąjungoms pavestų ideologinės kontrolės funkcijų įgyvendinimo mastas, aptariama kūrybinių organizacijų vadovų įtaka kultūros politikai.

KŪRYBINIŲ SAJUNGŲ ORGANIZACINIS MECHANIZMAS

Teisinio kūrybinių organizacijų statuso pokyčiai XX a. ketvirtajame dešimtmetyje. Kartu su sovietinės santvarkos atsiradimu visas gyvenimas Lietuvoje pasuko visiškai nauja vaga, prasidėjo esminis politinio, ekonominio ir kultūrinio gyvenimo pertvarkymas. Vienas iš aktų, išreiškusių komunistinės valdžios požiūrį į lietuvių nacionalinę kultūrą, buvo 1940 m. birželio 27 d. paskelbtas vidaus reikalų ministro nutarimas „Dėl visų iki 1940 m. birželio 20 d. įregistruotų draugijų ir jų skyrių veiklos sustabdymo“²⁵. Šiame nutarime, pasirašytame Aleksandro Gudaičio-Guzevičiaus, skelbta, jog sustabdoma visų draugijų veikla ir norinčiosios toliau veikti turi gauti leidimą. Buvo tiesiogiai pakartojama padėtis SSRS; ten po 1932 m. balandžio 23 d. VKP(b) CK nutarimo „Dėl literatūrinių-meninių organizacijų pertvarkymo“ pasikeitė kūrybinių sąjungų ir draugijų teisinis statusas. Tai nulėmė naujas minėtų organizacijų santykių su valstybinėmis institucijomis pobūdis: pereita prie atviro ir tiesioginio partinio vadovavimo kūrybinėms organizacijoms²⁶. Iki tol veikę kūrybiniai susivienijimai buvo panaikinti, o vietoj jų įkurti nauji, tiesiogiai pavaldūs VKP(b) CK kultūros politikai. Be to, SSRS įkurtos kūrybinės sąjungos turėjo savo atitikmenis – padalinius Lietuvoje: 1940 m. pradėjo veikti LSSR rašytojų (toliau – LSSR RS), Dailininkų (DS), Kompozitorių (KS), o nuo 1944 m. – Architektų (AS) sąjungos. Dar vėliau, kaip ir visoje SSRS, Lietuvoje 1957 ir 1958 m. susikūrė LSSR žurnalistų (ŽS) ir Kinematografininkų (KnS) sąjungos.

Nuo XX a. ketvirtojo dešimtmečio norint įsteigti kūrybinę organizaciją SSRS reikėjo išpildyti vienintelę sąlygą – nekvestionuojamai pripažinti socialistinio realizmo kūrybinį metodą. Dabar, jau pasibaigus sovietmečiui, socialistinis realizmas kaip meninis metodas

dekonstruojamas, pabrėžiant jo pagrindus: tai „sovietinės totalitarinės valstybės meno doktrina, sujungusi meninę kūrybą su komunistinės ideologijos principais ir valdžios institucijų kontrole“²⁷. Kūrybinių organizacijų padėtį sovietų valdžios sistemoje įteisino 1936 ir 1977 m. SSRS ir 1940, 1951 ir 1978 m. priimtos Lietuvos SSR konstitucijos. Pagal šių konstitucijų 7 straipsnį visos visuomeninės organizacijos turėjo teisę ir pareigą dalyvauti visuomeniniame-politiniame gyvenime, sprendžiant valstybinius ir visuomeninius reikalus, politinius, ūkinius, socialinius ir kultūrinius klausimus²⁸. Kaip tuometinių konstitucijų pagrindas buvo numatytos dvi visuomeninių organizacijų funkcijos: pirmoji – dalyvauti sprendžiant valstybinius ir visuomeninius klausimus, antroji – tiesiogiai tenkinti individualius, asmeninius ir profesinius visuomeninių organizacijų narių interesus (iš jų – svarbius socialinius poreikius). Abi minėtos funkcijos buvo tarpusavyje glaudžiai susijusios. Kadangi kūrybinės sąjungos vienijo asmenis, kuriems meninė veikla buvo pagrindinė profesija ir pragyvenimo šaltinis, tai antroji visuomeninių organizacijų funkcija padėjo įgyvendinti pirmąją.

Hierarchinės institucijos sudarymas. Dar Josifo Stalino valdymo metais susiformavusi šalies politinio, ekonominio bei kultūrinio valdymo sistema buvo grindžiama administraciniais komandiniais valdymo metodais. Administracinis valdymas reikalavo administracinės piramidės komandas siųsti žemyn, o raportus – aukštyn. Piramidės viršūnės lojalumą iš dalies turėjo užtikrinti daugybė materialinių privilegijų. Tačiau komandas visi turėjo vykdyti be išlygų. Toks aparatas, kaip integrali kultūros administracinės sistemos dalis, turėjo kontroliuoti visas gyvenimo sritis ir užtikrinti direktyvų vykdymą. Lietuvos kūrybinės sąjungos taip pat buvo įtrauktos į šį biurokratinį mechanizmą; tai rodo jų organizacinis pobūdis.

Kūrybinių sąjungų tikslai, uždaviniai ir organizacinės struktūros principai buvo įteisiinti minėtų organizacijų įstatuose²⁹. Kitaip nei 1940–1941 m., kai bent jau formaliai buvo priimti respublikinių kūrybinių sąjungų įstatai (nors beveik tokio pat turinio kaip ir sąjunginių organizacijų), vėliau buvo vadovaujamosi sąjunginiais įstatais, į kurių „svars-tymus“ respublikinių organizacijų vadovybė taip pat buvo įtraukiama. Pavyzdžiui, 1970 m. „svarstant“ atnaujinamus SSRS RS įstatus, Lietuvos atstovai tepateikė vieną stilistiškai neutralesnį pasiūlymą „socialistinio realizmo“ metodo formuluotei (po frazės „išbandytu kūrybos metodu socialistinėje visuomenėje“ vietoj žodžių „buvo ir lieka“ (*было и остаётся*) siūlyta įrašyti „yra“ (*является*)³⁰.

Kadangi LSSR kūrybinės sąjungos buvo teritoriniai Maskvoje veikusių institucijų padaliniai, jų aukščiausias vadovaujantysis organas buvo sąjunginis suvažiavimas, kuris sprendė visus organizacinius, kūrybinius-idė-jinius ir ūkinius klausimus, tvirtino bei keitė įstatus, rinko vykdomuosius organus – valdy-bą ir revizijos komisiją. Tarp suvažiavimų są-jungoms vadovavo valdybų plenumuose iš valdybos narių renkami prezidiumai arba sekretoriatai ir biurai, į kuriuos buvo įtrau-kiami visų sąjunginių respublikų kūrybinių sąjungų valdybų pirmininkai. Sąjunginio su-važiavimo nutarimai buvo privalomi visoms sąjunginių respublikų kūrybinėms sąjungoms. Aukščiausias kiekvienos Lietuvoje veikusios kūrybinės sąjungos vadovaujantis organas bu-vo respublikinis suvažiavimas, šaukiamas ne rečiau kaip kartą per 4–5 metus (konkretus laikotarpis buvo numatytas kiekvienos sąjun-gos įstatuose). Ypatingais atvejais buvo šau-kiami neeiliniai suvažiavimai. Lietuvos kūry-binių sąjungų suvažiavimuose buvo renkami vykdomieji organai – valdybos ir revizijos ko-misijos. Įstatuose numatyta, jog valdybų pre-rogatyva buvo sąjungos organizacinės, kūry-binės ir finansinės visų prie sąjungos valdybos veikiančių įstaigų veiklos koordinavimas. Už

savo veiklą jos atsiskaitydavo respublikiniams suvažiavimams ir SSRS kūrybinių sąjungų valdyboms. Visai einamajai veiklai koordi-nuoti iš valdybų narių buvo renkami jų pre-zidiumai. Juos sudarydavo pirmininkas (ar-ba pirmasis sekretorius), jo pavaduotojai, atsakingieji sekretoriai ir nariai. Valdybos ir prezidiumo narių skaičius tiesiogiai priklausė nuo kiekvienos kūrybinės sąjungos narių skaičiaus. Pavyzdžiui, 1951–1956 m. RS va-dovavo 16 narių³¹, 1965–1970 m. – 25³², 1976–1980 m. – 35³³, KS 1952–1956 m. va-dovavo 9³⁴, 1956–1960 m. – 11 narių valdy-ba³⁵. Bene sparčiausiai didėjo DS valdybos narių skaičius – 1952–1956 m. jai vadova-vo 11 narių³⁶, 1958–1962 m. – 24³⁷, o nuo 1977 m. – net 68 narių valdyba³⁸. Vis dėlto didėjantis kūrybinių sąjungų valdybos narių skaičius nepadėjo vykdyti socialistinio realiz-mo metodu grįstos kultūros politikos progra-mos; neretai sprendimų „rezultatyvumą“ su-biurokratintoje kūrybinėje organizacijoje lėmė jų vadovų asmenybės.

Institucinė kūrybinių sąjungų plėtra.

Sąjunginės ir respublikinės kūrybinės or-ganizacijos turėjo įgyvendinti kultūros poli-tiką praktiniu lygmeniu. Plečiantis kūrybinių sąjungų veiklai, didėjant kūrybinės intelligen-tijos ir kūrybinių sąjungų narių skaičiui ki-tuose Lietuvos miestuose bei siekiant kelti jų narių kūrybinį aktyvumą, plėstas kūrybinių sąjungų teritorinių organizacijų tinklas. Ne-nukrypstant nuo sąjunginio šablono, buvo steigiami kūrybinių sąjungų padaliniai: nau-ji sąjungų skyriai, regioniniai susivienijimai, organizacijos. Dėl centralizuoto finansavimo ir įsigalėjusio biurokratizmo jų atidarymas buvo vilkinamas metų metus ar net apskritai pamiršamas. Tai akivaizdžiai rodo LSSR RS Kauno skyriaus (filialo) istorija. Pokario me-tais būręs nemažai lietuvių rašytojų, vėliau, daugumai jų pasitraukus į Vilnių, 1951 m. dėl neva „nepakankamai gero ir energingo Karo-lio Vairo-Račkausko vadovavimo ideologinei

ir kūrybinei Kaune gyvenančių rašytojų veiklai“ Kauno filialas buvo uždarytas³⁹. Tik 1970 m. viduryje LSSR RS vėl imta kalbėti apie galimybę įsteigti RS padalinį Kaune. Pagal SSRS RS įstatų (jie buvo bendri ir sąjunginių respublikų rašytojų organizacijoms) 6 punktą miestuose, kuriuose gyvena ir dirba daugiau kaip 6 rašytojai, steigiamas RS skyrius⁴⁰. Taigi šio barjero ribos negalėjo būti kliūtis veikti RS skyriui Kaune: 1965 m. gruodžio 13 d. LSSR RS revizijos komisijos ataskaitoje IV Lietuvos rašytojų suvažiavimui pažymima, kad 1959 m. iš 94 LSSR RS narių Vilniuje gyveno ir dirbo 79, Kaune – 9 rašytojai, 1965 m. iš 106 narių Vilniuje gyveno 93, Kaune – 7 rašytojai⁴¹. Aktyviai reikėsi ir jaunieji Kauno literatai⁴². Kodėl iki tol neveikė RS Kauno skyrius, belieka tik svarstyti. Galbūt viena priežasčių galėjo būti ta, kad tuometinė Lietuvos valdžia buvusiai laikinajai sostinei sąmoningai piršo darbininkų miesto, lengvosios pramonės centro, didžiausios Pabaltijyje inžinierių kalvės įvaizdį, kuriame vietos rašytojo plunksnai ir neliko. Padėtis rašytojų naudai pakrypo aštuntojo dešimtmečio pradžioje, kai 1971 m. balandžio 6 d. buvo įsteigtas LSSR RS Kauno skyrius⁴³.

Pamažu plėtėsi ir kitų palyginti nedidelių kūrybinių sąjungų teritorinių organizacijų tinklas. Nuo 1959 m. DS skyrius veikė Kaune, o aštuntojo dešimtmečio pabaigoje jau žinoma, kad veikė Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio ir Druskininkų sekcijos⁴⁴. KS 1971 m. savo skyrius įsteigė Kaune, o 1979 m. – Klaipėdoje⁴⁵. 1985 m. įsteigtas ir RS Klaipėdos skyrius⁴⁶. Veikiausiai toks vėlyvas minėtų kūrybinių sąjungų skyrių steigimas aiškintinas Lietuvos valdžios atsargumu: galbūt baimintasi vyresniosios kūrybinės inteligentijos kartos „neigiamo“ poveikio. Juk visa LKP meno politika kreipta taip, kad rašytojais ir kitais menininkais taptų tik patikimi partijos užduočių vykdytojai, o ne „atsitiktiniai“ išsilavinę žmonės. Neatmestina prielaida,

kad „kliūtimi“ galėjo būti ir modernios meninės išraiškos priemonės, ne visada „įkandamos“ ne tik cenzūrai, bet ir respublikinei valdžiai. Kaip pažymėjo istorikas Kastytis Antanaitis, aukščiausiosios LKP vadovybės, be paviršutiniškos propagandos, mene niekas ir nedomino: „ne vien dėl kokių nors ideologinių sumetimų, bet paprasčiausiai todėl, kad bent kiek sudėtingesnio meno niekas LKP CK Biure, be J. Paleckio, V. Niunkos ar L. Šepečio, nesuprato, nes niekada niekas iš kitų LKP vadovų nei menu, nei literatūra nesidomėjo, greičiausiai dėl savo menko išsilavinimo ir blankios dvasinės kultūros“⁴⁷.

Siekiant kryptingai koordinuoti literatūros ir meno raidos procesą, vadovaujantis SSRS kūrybinių sąjungų nuostatais, prie LSSR kūrybinių sąjungų valdybų steigtos kūrybinės sekcijos. Pavyzdžiui, SSRS RS kūrybinių sekcijų nuostatuose pažymėta, kad sekcijos paskirtis – „jungti rašytojus bendram darbui, keliant pažangiausios pasaulyje tarybinės literatūros idėjinį-politinį lygį, praturtinti ją tikroviškais, aukšto idėjinio ir meninio lygio šiuolaikiniais kūriniais“⁴⁸. Šiuo tikslu organizuoti rankraščių ir jau išleistų kūrinių aptarimai, pranešimai ir diskusijos svarbiausiais socialistinio realizmo metodo klausimais. Dar viena sekcijos funkcija buvo menininkų kūrybinių komandiruočių į naujas statybas, fabrikus, gamyklas, kolūkius ir tarybinius ūkius, mokslo įstaigas ir laboratorijas organizavimas⁴⁹. Pagal tokį pat principą organizuotos ir kitų kūrybinių sąjungų sekcijos. Jų darbas turėjo būti fiksuojamas sekcijos biuro planuose ir ataskaitose, pristatomose bendrame sekcijos narių susirinkime ne rečiau kaip kartą per metus. Menininkai taip pat turėjo atsiskaityti už kūrybines komandiruotes. Kaip žinia, tokiomis išvykomis stengtasi parodyti kuo daugiau naujosios santvarkos pranašumų, o iš menininkų netiesiogiai reikalauta ją šlovinti ir įamžinti savo kūryboje.

Greta sekcijų organizaciniam ir kūrybiniam darbui koordinuoti steigtos įvairios komisijos. Kūrybinių sąjungų nariai į jas būrėsi pagal savo profesinę specializaciją arba meninės veiklos rūšį. Nagrinėjamoju laikotarpiu visose kūrybinėse sąjungose susikūrė jaunųjų menininkų sekcijos. Jos būrė potencialius kūrybinius darbuotojus, dar nepriklausančius kūrybinei sąjungai. Yra žinoma, kad nuo 1946 m. jaunųjų rašytojų sekcijos buvo Vilniuje ir Kaune, 1971 m. – Klaipėdoje, 1979 m. – Šiauliuose⁵⁰. Šeštojo dešimtmečio pabaigoje jaunųjų sekcija įsteigta DS (pastaroji vėliau buvo performuota į jaunųjų dailininkų susivienijimą⁵¹), o 1977 m. – KS. Jaunųjų sekcijų ir darbo su jaunaisiais menininkais komisijų atsiradimą skatino SSKP CK 1976 m. nutarimas „Dėl darbo su kūrybiniu jaunimu“ bei atitinkamas LKP CK 1977 m. nutarimas „Dėl priemonių vykdant TSKP CK 1976 m. nutarimą „Dėl darbo su kūrybiniu jaunimu“⁵².

Aštuntajame dešimtmetyje prisimintas dar vienas meninės kūrybos ideologinės kontrolės įrankis – profesionali jos kritika⁵³. 1972 m. SSKP CK priėmė nutarimą „Dėl literatūros ir meno kritikos“, o 1978 m. analogišką nutarimą priėmė ir LKP CK biuras. Nutarime pažymėta, jog „kritika kartais pernelyg nuolaidžiai vertina menko turinio poetinius kūrinius, estetizacijos apraiškas kai kurių dailininkų kūryboje, praeities idealizavimo elementus, jai trūksta akcentų į socialinę problematiką teatro mene ir kinematografijoje“⁵⁴. Minėto nutarimo rezultatas – literatūros ir meno tyrinėtojų bei kritikų sekcijų įkūrimas. Iki tol tyrinėtojai ir kritikai šliejosi prie konkrečių sekcijų, atsižvelgdami į pagrindines jų kūrybinio darbo kryptis. Norėdami paskatinti literatūros ir meno kritiką LKP CK ir LSSR Ministrų Taryba 1979 m. kovo 12 d. priėmė nutarimą papildomai įsteigti vieną kasmetinę respublikinę premiją (1500 rb), skiriamą už „geriausius literatūros ir meno kritikos darbus, kuriuose analizuojama šiuolaikinė kūrybinio proceso problematika“⁵⁵.

Meninės kūrybos propagavimo visuomenėje klausimą išspręsti buvo pavesta pačioms kūrybinėms sąjungoms. Dar 1965 m. pradėjo veikti Lietuvių literatūros taryba prie SSRS RS, kurią sudarė ne tik Maskvos, bet ir Leningrado (dabar – Sankt Peterburgas), taip pat kai kurių kitų sąjunginių respublikų atstovai. Pastarosios prerogatyva buvo lietuvių literatūros internacionalinių ryšių stiprinimas, propaguojant ją broliškose respublikose⁵⁶. 1973 m. sausio 2 d. prie RS įsteigtas Grožinės literatūros propagandos biuras rūpinosi literatūrinių vakarų, Poezijos pavasario šventės, vaikų knygos dienos, literatūrinių premijų įteikimo iškilmių organizavimu ir t. t.⁵⁷ Minėto biuro įkūrimą lėmė Lietuvos profesinių sąjungų tarybos ir RS valdybos 1969 m. nutarimas „Dėl grožinės literatūros propagavimo darbo žmonių kolektyvuose“⁵⁸. Iki tol literatūros propagandos funkcijas atliko RS valdyba ir RS klubo taryba⁵⁹. Aštuntojo dešimtmečio pabaigoje–devintojo dešimtmečio pradžioje meno propagandos ir ryšių su saviveiklos kolektyvais komisijos įkurtos daugelyje kūrybinių sąjungų, pavyzdžiui, 1977–1981 m. prie DS veikė dailės parodų organizavimo, darbo su liaudies meno draugija ir liaudies meno rūmais koordinavimo, karių ir VRM šefavimo, ryšiams su broliškais respublikomis ir užsienio šalimis, ryšiams su kūrybinėmis organizacijomis ir Meno darbuotojų rūmais, spaudos ir informacijos, kaimo šefavimo⁶⁰, 1977 m. prie RS – literatūros mokslo ir kritikos, karinės patriotinės literatūros ir literatūrinių ryšių komisijos⁶¹, nuo 1979 m. prie KS – muzikos kritikų sekcija, muzikos propagandos, spaudos ir plokštelių, saviveiklinių kompozitorių, muzikinio šefavimo komisijos⁶². Nagrinėjamoju laikotarpiu kūrybinių sąjungų sekcijų ir komisijų skaičius gerokai pasikeitė: RS – nuo 10 (1956 m.) iki 13 (1980 m.), DS atitinkamai – nuo 7 iki 18, KS – nuo 1 iki 12 (kūrybinių sekcijų ir komisijų kaita atspindi 1 lentelėje, žr. prieduose).

KŪRYBINIŲ SAJUNGŲ VEIKLA VYKDANT IDEOLOGINĖS KONTROLĖS FUNKCIJAS 1956–1980 M.

Narystė kūrybinėje sąjungoje. Valstybei tapus naujojo socialistinio kultūros projekto autore, t. y. tikroju subjektu, kūrėjai, anot literatūrologės E. Baliutytės⁶³, atsidūrė objekto pozicijoje. Teko visiškai paklusti bendroms formaliosioms taisyklėms, instrukcijoms ir procedūroms, lydėjusioms kiekvienos kūrybinės organizacijos veiklą ir „užtikrinusioms“ vienodumą, darbo kokybę ir apskaitomumą. Kūrybinių sąjungų įstatuose numatyti bendri stojimo į sąjungą reikalavimai – socialistinio realizmo kūrybinio metodo pripažinimas, „kūrybinis-idėjinis“ stojančiojo brandumas ir profesinis meistriškumas bei jo visuomeninis pripažinimas⁶⁴. Štai, pavyzdžiui, kandidatas į RS narius turėjo pateikti pareiškimą vietos rašytojų organizacijai, spausdintus literatūrinius veikalus, spaudos atsiliepimus (jei yra) ir kitą medžiagą, rodančią tų kūrinių viešą pripažinimą, bei trijų RS narių, asmeniškai pažįstančių rekomenduojamąjį ir susipažinusių su jo kūryba, rekomendacijas⁶⁵. Stojantysis į KS privalėjo pateikti rekomendaciją tos įstaigos, kurioje jis dirba ar studijuoja, bei medžiagą, apibūdinančią pareiškėjo muzikinę kūrybinę, visuomeninę veiklą ir t. t. Įstatuose taip pat pažymima, kad kūrybinių sąjungų nariais gali būti ir menininkai, nedirbantys pagal darbo sutartis, bet aktyviai užsiimanys kūrybine veikla. Tai leido kūrybiniams darbuotojams vienu metu būti kelių kūrybinių sąjungų nariais. Pavyzdžiui, dailininkai vienu metu galėjo būti DS ir KnS, dramaturgai – RS ir KnS nariais.

Naujų narių priėmimo klausimus sprendavo kūrybinės sąjungos valdyba Vilniuje, kuriai stojantysis pateikdavo pareiškimą bei dokumentus, suteikiančius informacijos apie pareiškėjo kūrybinę ir visuomeninę veiklą. Tai buvo pirmas etapas, nes norint tapti nariu pirmiausia reikėjo „pereiti“ kandidato į

narius stadiją. Kandidato „stažas“ paprastai trukdavo apie dvejus metus. Šiuo laikotarpiu kūrybinės sąjungos valdyba kandidatui siekė padėti „pakelti jo meninį lygį“. Šią pagalbą teikdavo prie kūrybinių sąjungų valdybų steigiamos komisijos darbu su jaunaisiais, jaunųjų sekcijos. Antrasis naujų narių priėmimo etapas paprastai prasidėdavo praėjus dvejų metų laikotarpiui. Kandidatas galėjo būti primamas į sąjungos narius arba, jei vis dėlto neatitikdavo įstatų pirmojo paragrafo, skelbusio, kad menininkas savo darbu turi būti „prisidėjęs“ prie komunizmo kūrimo, būdavo išbraukiamas iš sąrašo. Jei kandidatas į narius įvykdėdavo reikalavimus, kūrybinės sąjungos valdyba Lietuvoje parengdavo dokumentus (atitinkami valdybos posėdžių protokolai būdavo išverčiami į rusų kalbą) ir pridėjusi patvirtinamąjį raštą su pretendentų kūrybos pavyzdžiais siūsdavo juos aukščiausiai instancijai – atitinkamos SSRS kūrybinės sąjungos valdybos kadru skyriui. Pastarojo žodis būdavo lemiamas. Antai LSSR KS įstatų trečiame skyriuje pažymėta: „Priimti į LTSR KS nariai yra tvirtinami TSRS KS sekretoriato. Nepriimtieji į LTSR KS narius gali skųstis TSRS KS valdybai, kurios nutarimas yra galutinis“⁶⁶. Tokie aptakūs kriterijai ir apeliacijos galimybės nebuvimas egzistavo ir Dailininkų bei Rašytojų sąjungose⁶⁷.

Nors „politinio atlydžio“ metais priėmimo sąlygos apskritai palengvėjo, tačiau sąjunginių organizacijų biurokratija, ypač jų kadru skyriai, neprarasdavo „budrumo“ ir kartkartėmis sugalvodavo naujų reikalavimų. Tuomet respublikinėms organizacijoms tekdavo teikti papildomos informacijos apie kandidatą. Pasak D. Blažytės-Baužienės, mažiau priekabaudavo SSRS RS vadovybė, neretai pritardavusi sąjungos kandidatūroms. DS, į kurią stojančiųjų buvo daugiau (iki 40–50 kasmet), dalis kandidatūrų buvo nuolat atmeta, tokį sprendimą pagrindžiant dalyvavimo sąjunginėse parodose stoka. Galutinis žodis

priklausė ne LSSR DS, o Maskvos biurokratams, tiksliau, prie SSRS DS valdybos sekretoriato veikusiai specialiai „Dailininkų priėmimo į TSRS dailininkų sąjungos narius teisingumo patikrinimo centrinei komisijai“⁶⁸.

Aptariant narių priėmimo į kūrybines sąjungas problemą, dera apžvelgti ir represuotų rašytojų bei menininkų likimo klausimą, tapusį aktualų po SSKP XX suvažiavimo. Archyviniai dokumentai rodo, kad kūrybinių sąjungų vadovybė buvo nusiteikusi padėti ne tik buvusiems sąjungų nariams ir kultūros darbuotojams, bet ir visiems iš lagerių ir tremties grįžtantiems bent kiek menine kūryba užsiėmusiems žmonėms. Tačiau lemiamas žodis čia priklausė Maskvai bei visagaliui KGB. Tai akivaizdžiai rodo nepriklausomos Lietuvos veikėjo Juozo Keliuočio likimas. 1956 m. antrą kartą grįžęs iš lagerio, jis mėgino įsitraukti į literatūrinį gyvenimą: rašė dramas, romanus, literatūros istorijos ir kritikos veikalus, kuriuos įvairiais būdais „užgrobė ir įgijo“ Mokslų akademijos rankraštynas, Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Kalbos ir literatūros institutas, Literatūros muziejus. Tačiau nė viena šių įstaigų nesiryžo jų spausdinti. Pameginęs išsiaiškinti nesėkmių priežastis, J. Keliuotis iš tuometinio RS sekretoriaus Eduardo Mieželaičio išgirdo atvirą ir draugišką atsakymą: „Kad mes šį tą atspausdiname „Pergalėje“ ir „Literatūroje ir mene“ [RS spaudos organai. – K. Ū.], tai nieko nereikia. Jei norite būti reabilituotas, pasistenkite ką nors atspausdinti „Tiesoje“. Tik kai „Tiesa“ ims jūsų straipsnius ir jūsų kūrybą spausdinti, tapsite visateisiu Lietuvos respublikos piliečiu. [...] *kol vyriausiasis „Tiesos“ redaktorius Genrikas Zimanas jūsų nepripažins, mes niekuo jums negalėsime padėti*“⁶⁹ [išskirta mano. – K. Ū.].

Deja, pastarajam „nepripažinus“, bet kokius kompromisus atmetęs aktyvus kultūrininkas prarado teisę į visuomeninį gyvenimą, o kiekvieną jo žingsnį iki pat mirties lydėjo

budri KGB akis⁷⁰. Kokia buvo dvasinė ir moralinė grįžimo į viešąjį gyvenimą kaina, akivaizdžiai rodo rašytojo Antano Miškinio kalba III rašytojų suvažiavime (1959 m.): „Būdamas nuo jūsų atitrūkęs, aš pajutau ir supratau, kad be darnaus kolektyvo, be visaliaudinių siekimų ir tikras poetas negali būti. Tada suprasdamas, aš turėjau pakankamai laiko savyje ir savo aplinkoje padaryti griežtą vertybių perkainojimą. [...] praeities auklėjimo nuosėdos mane dar labai varžė ir neleido tapti tuo, kuo privalėjau. [...] buvau įrankis buržuazinių nacionalistų rankose. [...] Už suteiktą man garbę sugrįžti į rašytojų šeimą ir įsijungti į tarybinę literatūrą šioje vietoje nuoširdžiai dėkoju visų pirma tiems, kurie man padėjo – ačiū draugams iš Lietuvos Komunistų partijos Centro komiteto, iš Vyriausybės, draugams iš Rašytojų sąjungos valdybos“⁷¹.

Toks atgailavimas iš karto lėmė palankią partinių biurokratų poziciją: 1964 m. buvo atkurta A. Miškinio narystė RS, o 1971 m. LKP CK Kultūros skyriaus vedėjo Jurgio Bielinio pažymoje rašyta: „Atrodo, kad A. Miškinis atsikratęs pirmų savo iliuzijų. Dabar nėra jokio pagrindo nespausdinti jo eilėraščių tiek periodikoje, tiek atskiromis knygomis“⁷². Taigi, norint nelikti už viešojo kultūrinio gyvenimo ribų, reikėjo ieškoti kompromisų su sąžine.

Darbas su pradedančiais kūrėjais. Kuriant ideologiškai angažuatą visuomenę, jaunas žmogus neretai tampa geriausia medžiaga, iš kurios galima nulipdyti tinkamai idėjiškai orientuotą pilietį, atitinkantį įsivaizduojamos *homo sovieticus* visuomenės nario etaloną. Tad sovietiniais metais buvo itin propaguojamas darbas su jaunaisiais kūrėjais, potencialiais kultūros darbuotojais. Įvairūs literatūros ir meno būreliai veikė vidurinėse ir aukštosiose mokyklose, technikuose. Kūrybinės sąjungos, siekdamos išplėsti savo narių gretas, prie sąjungų valdybų steigė

jaunųjų sekcijas, darbo su jaunaisiais komisijas. Greta grynai kūrybinių uždavinių, joms kelti ir kiti, viešai neskelbti, jaunųjų menininkų ideologinio ir politinio auklėjimo uždaviniai. Visi pradedančiųjų globėjai turėjo stebėti ir savaip kontroliuoti jaunųjų kūrybą, cenzūruoti jų kūrybines mintis, nuo pat pradžių mokyti juos ideologinio paklusnumo.

Išankstinė cenzūra bene daugiausia dėmesio skyrė pradedantiems rašytojams. Tokią padėtį lėmė ir pati spausdinto žodžio specifiška: ne veltui J. Stalinas rašytojus vadino „sielų inžinieriais“. Kaip minėta, nuo 1946 m. jaunųjų rašytojų sekcijos veikė Vilniuje ir Kaune, nuo 1971 m. – Klaipėdoje, nuo 1979 m. – Šiauliuose⁷³. Šeštajame dešimtmetyje, kol prie RS valdybos nebuvo įkurtos komisijos darbui su jaunaisiais, šias pareigas atliko literatūriniai konsultantai (prozos, poezijos, dramaturgijos ir vaikų literatūros)⁷⁴. Kitaip negu dailininkų ar kompozitorių, rašytojų nerengė nė viena aukštoji mokykla. Tad literatūriniai konsultantai buvo pirmoji „kliūtis“, su kuria susidurdavo pradedantieji rašyti: jie dirbo ne tik RS, bet ir visose Lietuvos literatūrinių žurnalų ir laikraščių redakcijose bei leidyklose. Paprastai su RS konsultantais bendrauta laiškais, atsiunčiant savo kūrybos ir iš jų laukiant patarimų. Tai buvo vienas būdų kontroliuoti kūrybos procesą, ugdyti pradedančiųjų rašytojų „vidinį cenzorių“⁷⁵ ir nuolankumą esamam režimui. Nagrinėjant šeštojo dešimtmečio antrosios pusės literatūrinių konsultantų susirašinėjimą su pradedančiaisiais pastebėta, kad visiems tokiems poetams beveik be išimties patariama daugiau skaityti „tarybinių poetų kūrybos“, etalonu pateikiama Salomėjos Nėries, Teofilio Tilvyčio, Antano Venclovos, Vytauto Montvilos, Eduardo Mieželaičio, Vacio Reimerio ir Vlodo Mozūriūno, prozininkams – Maksimo Gorkio, Antono Čechovo ir Petro Cvirkos kūryba. Taip pat rekomenduota sekti „rašytojinę“ spaudą – „Pergalę“, „Literatūrą ir meną“, nes „tai pa-

dės suprasti, ko reikalaujama iš tarybinio rašytojo“. Ir poetams, ir prozininkams rekomenduotas 1955 m. pasirodęs Grigorijaus Abramovičiaus „Literatūros mokslo įvadas“⁷⁶.

Ugdyti „vidinį cenzorių“ ypač turėjo padėti kūrybos aptarimai ir svarstymai, vykę RS valdyboje ir atskirose sekcijose. Visuomenei jie buvo uždari, vyko „plunksnos brolių“ gretose ir turėjo nepaklusniam autoriui daryti stiprų kolektyvinį psichologinį bei ideologinį poveikį. Tokiuose svarstymuose neretai dalyvaudavo ir atsakingi LLKJS (Lietuvos Lenino komunistinės jaunimo sąjungos – komjaunimo) ir LKP CK darbuotojai. Kartais jie mažai kišdavosi į patį svarstymo procesą, likdavo tik stebėtojais. Antai poetas Jonas Jakštas prisimena, kaip kartą pasklidus spaudoje kritiškoms recenzijoms dėl idėjinio turinio nebuvimo jo poezijoje, „kažkokio bendro rašytojų susiejimo Rašytojų sąjungoje metu, kuriame dalyvavo ir LLKJS CK sekretorius, vienas bolševikinių pažiūrų poetas jam pasakė (mat lyg tyčia sėdėjome visi trys greta): Jakštas – neblogas poetas, labai lyriškas, emocionalus, bet va bėda: jo eilėraščiai – dažnai pesimistiški, be to, jis nerašo idėjinių eilėraščių.

– Kaip tai nerašo? – įsmeigė į mane smerkiantį žvilgsnį sekretorius. – Kodėl? Nepatinka tarybinė santvarka?“⁷⁷

Tačiau ne visuose svarstymuose tenkintasi tik „idėjinio turinio pastabomis“ autoriui. Pavyzdžiui, rengiant susirinkimą, kuriame svarstyta poeto Tomo Venclovos kūryba, kaip prisimena poetas Jonas Juškaitis, iš valdžios viršūnių buvo gauta konkreti užduotis – duoti jam stiprų „politinį atkirtį“⁷⁸. Šis kūrybos svarstymas pagarsėjo visoje šalyje.

Organizacinio darbo su pradedančiaisiais subtilybes atskleidžia ir kitų to meto jaunųjų kūrėjų prisiminimai. Antai rašytojas Vytautas Bubnys sako: „Iki šios dienos saugau dviejų rašytojų (vienas – LTSR liaudies rašytojas) vidines recenzijas, kuriose jie 1957 m. aptarė mano pirmosios knygos, apysakos

„Beržai svyruokliai“ rankraštį ir mokė „giliau išsižiūrėti į tarybinę tikrovę“. Vienas nurodinėjo, kad aš „iš gyvenimo darau ligonį“, o kitas tvirtino: „Apysakoje nėra nieko teigiamo, kas atėjo į mūsų kaimą pokario metais“. Taigi po tokių ir panašių pamokymų rašydamas naujus kūrinius nejučiom stengeisi laviruoti, tarsi įtempta virve eidamas, kad nenusprūstum nei į kairę, nei į dešinę“⁷⁹. Apie giliai kūrėjų sąmonėje išsisknijusį cenzorių byloja ir rašytojas Alfonsas Bieliauskas: „Tačiau tasai pats „vidinis cenzorius“ (ne, tai ne paprasta baimė, o teisingiau – ne individualaus kūrėjo pasisergėjimas, kad dėl vienu ar kitu nuo jo paties priklausančių priežasčių gali būti blogiau ir jam, ir jo kūrybai; tai nenorėjimas niekam: nei redaktoriams, nei leidėjams, nei aukščiau „sėdintiems“ savo draugams, nei pagaliau savo su kitais bendrai idėjai, – pakenkti; dabar jau aišku, jog tai buvo savotiškas mazochizmas) vis, rodės, stabdė mano tolydžio laisvėjantį entuziazmą, ir aš, parašęs kelis „laisvesnius“ sakinius, kažkokios mane tebekontroliuojančios jėgos vėl būdavau „atmetamas“ atgal, į išankstinę schemą“⁸⁰.

Taip, anot literatūrologo Vytauto Kubiliaus, rašančiojo asmenybėje atsirado „vidinis cenzorius“, „braižantis kūrybinei minčiai ribas su įspėjimo ženklais: „Pavojinga gyvybei“⁸¹. Tad neretai už taikymąsi su okupacinio režimo sistema tekdavo labai brangiai mokėti – kartais net paminant savus įsitikinimus ar nuostatas. Tokią kūrėjo laikyseną aprašė rašytojas Czesławas Miłoszas esė „Pavergtas protas“, ją taikliai pavadinęs „profesiniu ketmanu“: „Esu atsidūręs tokioje aplinkybėse, kurių negaliu nė kiek paveikti, – svarsto žmogus, – gyvenu tik vieną kartą, privalau padaryti tai, ką sugebu. Esu nelyg vėžiagyvis ant uolos jūros dugne. Viršuje siaučia audros, praplaukia dideli laivai, bet visos mano jėgos skirtos tik tam, kad išsilaikyčiau ant uolos, kitaip mane nusineš srovė ir dingsiu be pėdsako. Taip atsiranda profesinis ketmanas“⁸².

Ši Cz. Miłoszo „profesinį ketmaną“, XX a. šeštajame–aštuntajame dešimtmečiais kūrusių literatūros ir meno žmonių atveju, išprovokavo keli svarbūs veiksniai: noras nepatekti į sudėtingos ir griežtos cenzūros sistemos nemalonę, galimybė išspausdinti savo kūrinius bei atiduoti juos visuomenei, taip pat siekis turėti bent minimalų pragyvenimo šaltinį.

Komisija darbui su jaunaisiais rašytojais labiausiai rūpinosi jaunųjų ir pradedančiųjų rašytojų kūrybos spausdinimo galimybėmis, jų pirmųjų knygų rengimu. Siekdama dar labiau paveikti jaunųjų kūrybą, RS inicijavo jaunųjų autorių aplankų leidimą. Šiems aplankams pateiktus kūrinius pirmiausia atrinkdavo RS, vėliau jie buvo dar „apkarpomi“ kitų cenzūros pakopų, nuo leidyklos redaktorių iki Glavlito. Taip jaunuosius cenzūra kontroliavo dvigubai. Matyt, neatsitiktinai šie jaunųjų aplankai vyresniųjų rašytojų buvo praminti „brolių kapais“ (Alfonso Maldonio terminas)⁸³. „Vidinės cenzūros“ reikšmę saugant sovietinio režimo ideologiją nuo galimos kritikos ir laisvos kūrėjų minties puikiai suvokė ir aukštas pareigas ėję asmenys, aky-lai saugoję komunistinės ideologijos mundurą. Lietuvoje žlugus sovietinei santvarkai, buvęs LKP CK sekretorius Lionginas Šepetytis, galbūt norėdamas iš dalies pateisinti tų metų savo poziciją, rašė: „Mano kartai nesunku nubrėžti tas ribas, nuo kurių pradėjome varžyti savo mintis, vartoti atsargesnius žodžius. Taip formavosi *vidinis cenzorius*. [...] Kartą kalbėdamas apie kūrybos problemas, pasakiau, kad saugodamiesi drastiškos išorinės cenzūros, naudokimės *vidine*...“⁸⁴ [išskirta mano. – K. Ū.].

Tik išleidęs antrą knygą jaunas autorius galėjo būti priimtas nariu į RS. Tai užtikrino stojančiojo „idėjinį brandumą“. Antai RS pirmininko A. Maldonio pranešime, skaitytame rašytojų VII suvažiavime, rašoma: „Jei pirmąją knygą išleidžiant autorius susilaukia ne vieno patarėjo ir konsultanto, tai dirbti prie antrosios jis lieka vienas ir pilnai pajunta

visą šio darbo sunkumą ir atsakomybę. Tai tikras jo kūrybingumo ir valingumo išbandymas. [! – čia pradeda veikti „vidinis cenzorius“. – K. Ū.] Kai kam šis barjeras pasirodo tikrai nelengvas ir sunkokai įveikiamas. Prasideda ilgoka pauzė. Manome, kad Rašytojų sąjungos valdyba dabar teisingai laikosi to principo, kad tik po antros pilnavertės knygos jauni autoriai priimami nariais į mūsų kūrybinę organizaciją. Skubėjimas šiame reikale būna nenaudingas net pačiam kūrėjui⁸⁵.

Tokią padėtį veikiausiai lėmė ankstesnių laikų praktika. Pavyzdžiui, svarstant SSKP CK nutarimą „Dėl spaudos, radijo, televizijos, kinematografijos, literatūros ir meno įstaigų vadovų atsakomybės už skelbiamos medžiagos ir repertuaro idėjinį-politinį lygį“ RS partinėje organizacijoje (1969 m.), žurnalo „Pergalė“ redaktorius Algimantas Baltakis pažymėjo: „Aplamai jaučiama tendencija su jaunaisiais autoriais kalbėtis tik meniškumo klausimais, girdi, socializmo patatymo problema išspręsta, jokių idėjinio apsisprendimo klausimų nebėra“. Taip, anot rašytojo, „jaunųjų autorių kūryboje pasireiškia siauros individualizmo estetiškos koncepcijos“⁸⁶. Tokią padėtį „įkaitino“ 1969 m. kovo mėn. LKP CK plenumo išsakyta griežta partinė kritika dėl „Pergalės“ žurnale išspausdintos Jono Mikelinsko apysakos „Trys dienos, trys naktys“ bei už idėjines koncepcijas „Pravdoje“ kritikuota jauno dramaturgo Raimundo Samulevičiaus pjesė „Tiltas į tolimą naktį“⁸⁷. 1972 m. pasirodžiusios poetų Tomo Venclovos, Jono Juškaičio, Sigitos Gedos ir Vytauto Skripkos knygos kaip tik sutapo su naujos ideologinės kampanijos pradžia⁸⁸. Galiausiai partijos „rūpinimasis“ jaunųjų kūrybos kontrole ir „tinkamu“ auklėjimu buvo „vainikuotas“ LKP CK 1977 m. nutarimu „Dėl priemonių vykdant TSKP CK 1976 m. nutarimą „Dėl darbo su kūrybiniu jaunimu“⁸⁹. Visa ši grandininė reakcija sustiprino jaunųjų rašytojų priežiūrą vykdančių institu-

cijų – jaunųjų rašytojų sekcijos ir komisijos darbui su jaunaisiais rašytojais – veiklą.

Kitaip nei rašytojų, kurių niekas nerengė, dailininkus ir kompozitorius Lietuvoje rengė dvi įstaigos – Valstybinis dailės institutas ir Valstybinė konservatorija. Jose buvo sustiprintas visuomenės mokslų dėstymas, siekiant skatinti idėjinį jaunųjų menininkų brenimą. Tad dailininkai ir kompozitoriai, valdžios manymu, dar studijuodami turėjo suvokti pagrindinius socialistinio realizmo metodo pranašumus. Vis dėlto prie LSSR DS valdybos 1957 m. spalio 8 d. buvo įsteigta jaunųjų dailininkų sekcija, pakeitusi 1949–1950 m. veikusią komisiją darbui su jaunaisiais dailininkais⁹⁰. Neatmestina prielaida, kad sekcijos įsteigimas buvo susijęs su tarptautinių įvykių atgarsiais⁹¹ bei politinės konjunktūros nulemta Lietuvos partinių vadovų reakcija – 1957 m. sausio 16–18 d. Vilniuje sušauktu rašytojų komunistų pasitarimu su Antanu Sniečkumi. Šiame pasitarime pabrėžta, kad partija nepripažįsta jokios tarpinės ideologijos tarp komunistinės ir buržuazinės⁹². Konkrečias menininkų kūrybos gaires nubrėžė ir 1957 m. rugpjūčio 27 d. „Pravdoje“ išspausdintas N. Chruščiovo straipsnis „Už glaudų literatūros ir meno ryšį su gyvenimu“⁹³.

Pagrindinis naujai sekcijai iškeltas uždavinys buvo parengti jaunos dailininkus tapti kandidatais į DS narius ir DS nariais. Sekcija kontroliavo jaunųjų dailininkų pasirengimą respublikinėms ir sąjunginėms parodoms, organizavo susitikimus su jaunaisiais rašytojais, poetais, kompozitoriais. Kadangi jaunųjų dailininkų sekcijos veiklos sritys nebuvo pačios aktualiausios, jos veikla pamažu blėso. Tai rodo ir LSSR DS valdybos ataskaitos, kuriose kaskart epizodiškai iškildavo punktai dėl darbo su jaunimu, bet konkrečios to darbo apraiškos buvo beveik nepastebimos. Antai revizijos komisijos ataskaitiniame pranešime dailininkų V suvažiavimui (1964 m.) pažymėta: „Dailės institutas kasmet išleidžia jaunų specialistų-kūrėjų. Jų tolimesne veikla

domimasi per mažai. Dažnai būna, kad praeina 5–6 metai, kol dailininkas įstoja į sąjungą. Dailininkų sąjunga privalėtų savo įskaitoje turėti kiekvieną jauną dailininką. Neorganizuoti dailininkai mažai pasireiškia kūryboje, įpranta apsiriboti daugiau tarnybine veikla. Tinkamus kandidatus į Dailininkų sąjungą reikėtų kviesti⁹⁴.

Jaunųjų dailininkų sekcija vėl atkurta 1969 m., greta jos buvo iš naujo sudaryta komisija darbui su jaunaisiais dailininkais⁹⁵. Tuomet viena svarbiausių sekcijos veiklos sričių tapo respublikinių jaunųjų dailininkų parodų rengimas. Vis dėlto, palyginti su rašytojais, jaunesni dailininkai buvo savarankiškesni, ir jau 1973 m. sekcija buvo pervadinta Jaunųjų dailininkų ir dailėtyrininkų susivienijimu⁹⁶, kuris buvo nepriklausomų dailininkų frakcijos užuomazga LSSR DS.

Vėliausiai, 1963 m., jaunųjų kompozitorių sekcija įsteigta LSSR KS, siekiant skatinti Jaunųjų kompozitorių ir muzikologų sąjungos narių (ir ne tik jų) kūrybinį aktyvumą, meistriškumą bei organizacinius sugebėjimus (sekcijos tarybai priklausė Teisutis Makičinas, Vytautas Laurušas, Algimantas Bražinskas ir Antanas Rekašius). Tačiau, kaip pažymima KS valdybos pirmininko Eduardo Balsio ataskaitiniame pranešime kompozitorių V suvažiavimui (1966 m.), „po septynių perklausų ir aptarimų apie žymiausių tarybinių ir užsienio kompozitorių kūrybą sekcijos veikla dėl narių suinteresuotumo ir aktyvumo stokos sustojo“⁹⁷. Neatmestina prielaida, kad liberali sąjungos vadovų laikysena galėjo paskatinti ieškoti naujų meninės išraiškos priemonių atsisakant šabloniškų darbo formų. Jaunųjų kompozitorių sekcijos veikla buvo atnaujinta tik 1977 m., kai per visą Sovietų Sąjungą atsiliepiant į SSKP CK 1976 m. nutarimą „Dėl darbo su kūrybinio jaunimo“ nuvilnijo respublikinių partinių organų direktyvų banga⁹⁸. Pagrindinis sekcijos uždavinys buvo jaunųjų kompozitorių – LSSR valstybinės konservatorijos absolven-

tų – kūrybinių perklausų bei rekomendacijų stojantiems į KS rengimas⁹⁹.

Kūrybinių sekcijų ir komisijų funkcionalumas. Nors kūrybinių sekcijų paskirtis buvo koordinuoti literatūros ir meno raidos procesą, menininkus padaryti visuotinai propaguojamo socialistinio meno skleidėjais, tačiau jau šeštojo dešimtmečio pradžioje išryškėjo jų veiklos trūkumai. Antai RS revizijos komisijos pirmininko E. Mieželaičio pranešime rašytojų II suvažiavimui (1954 m.) pažymėta, kad vienoje seniausių kūrybinių sąjungų – RS, dramaturgų sekcijoje, savo susirinkimuose svarščiusioje parašytas pjeses ir kino scenarijus, „guli krūva rankraščių nuo pat komisijos įsteigimo. Nežinia, ar tos pjesės skaitytos, ar ne. Buvo atsitikimų, kad pjesių rankraščiai žūdavo“¹⁰⁰. Taip pat išreikštas dramaturgų nusiskundimas, kad „sekcijoje jų pateiktos pjesės ilgai užsiguli“¹⁰¹. Apibendrinama prie RS valdybos veikusių sekcijų darbą iki 1954 m., revizijos komisija pažymėjo: „Iki 1954 metų sekcijos veikė palyginus gerai. Sekcijų susirinkimai vyko normaliai. 1954 m. visos sekcijos savo darbą susilpnino. Prozininkų sekcija turėjo 2 susirinkimus, o Poetų sekcija teįstengė sušaukti tik vieną susirinkimą. Sekcijose svarstomi rankraščiai arba išėjusios knygos, *tuvo tarpu probleminiai tarybinės lietuvių literatūros, meistriškumo klausimai buvo neliečiami. Sąjungos valdyba savo posėdžiuose nesvarstė sekcijų darbo, nevadovavo joms*“¹⁰² [išskirta mano. – K. Ū.].

Minėtame pranešime „neveiksnumu“ apkaltinti ir literatūriniai konsultantai, nedalyvaujantys jaunųjų rašytojų sekcijos darbe¹⁰³. Padėtis nepakito ir po metų. Antai RS dramaturgų sekcijos ataskaitiniame susirinkime vėl pažymima, kad „sekcijos darbas ribojosi pateiktų naujų pjesių svarstymais, kurie, žinoma, reikalingi ir tam tikru mastu naudingi. Tačiau nebuvo tokių sekcijos susirinkimų, kur būtų keliami ir nagrinėjami aktualūs

tarybinės dramaturgijos ir meistriškumo klausimai“¹⁰⁴. Pažymėtina, jog aktualūs probleminiai ir meistriškumo klausimai RS kūrybinėse sekcijose neretai būdavo „praleidžiami“ sekcijos biuro ir pačių narių, o kartais ir sąmoningai sabotuojami „pamirštant“ parengti suplanuotą pranešimą susirinkimui „aktualia tarybinei literatūrai“ tematika. Nors tokie susirinkimai buvo kruopščiai planuojami, jie organizuoti tik susiklosčius tam tikrai politinei konjunktūrai, dažniausiai trafaretinio pobūdžio: išaukštinant laimėjimus ir pasmerkiant trūkumus. Štai 1958 m. pabaigoje RS partinės organizacijos biuro sekretorius Vacys Reimeris pripažino: „Su kūrybinėmis sekcijomis mums nesiseka. Jos egzistuoja daugiau formaliai“¹⁰⁵. „Pagerėjimo“ nesulaukta ir po metų: nustojo veikusi vaikų literatūros sekcija, o kitos sekcijos veikė „netolygiai, priešokiais ir ne visos“¹⁰⁶.

Panaši padėtis šeštajame dešimtmetyje susiklostė ir dailininkų kūrybinėje sąjungoje. Antai Liudos Vaineikytės ataskaitiniame pranešime dailininkų II suvažiavimui (1956 m.) pabrėžiama: „Kūrybinės sekcijos per mažai rodo iniciatyvos kovoje už visuomeninę dailės paskirtį, už jos aukštą meninį lygį. Sekcijos dar per daug užsiiminėja organizaciniais klausimais. O jei būna darbų aptarimai, tai jie pravedami labai formaliai. Nenormali padėtis yra ir su kritikų teoretikų sekcija. Sekcija susikūrė labai neseniai. Ji turėjo apjungti visus dailės teoretikus profesionalus ir dailininkus, dirbančius teorijos srityje. Bet kaip nekeista, kai apie tai buvo pranešta visiems dailės teorijos specialistams, iš kurių dauguma dirba dailės institute, į sekciją stoti [norą] pareiškė tik drg. Adomonis ir drg. Galaunė. Be abejo, toks dailininkų teoretikų atsinešimas į sekcijos organizavimą atsiliepė ir į jos gyvenimą – sekcija silpnai vysto savo veiklą. [...] dailės teoretikai, dirbdami atitolę nuo praktikos, neauga, atsilieka. [...] Dailės kritika eina paskui. Ji tik konstatuoja tai, ką jau dailininkai sukūrė, ir nesprenžia jo-

kių problemų, ir labai dažnai mūsų dailės kritikai nemoka įvertinti dailės reiškinių ne-nutrūkstamoje jų turinio ir formos vienybėje ir abipusiškame sąlygojime“¹⁰⁷.

Akivaizdu, kad dailininkai nenoriai prisitaikė dirbti pagal naują meno koncepciją: „socialistinė turiniu ir tautinė savo forma“ kūryba jiems buvo nepriimtina. Tad ir sekcijų veikla nepasižymėjo aktyvumu, neretai tai tebuvo biurokratinių formalumų reglamentavimas. Visiškai atsisakyti sekcijų buvo neįmanoma, nes per jas sudarinėti DS bendrieji ir leidybiniai planai, organizuoti darbų pirkimai, dailininkų aprūpinimas darbui reikalingomis medžiagomis, patalpomis kūrybai, siūlyti kandidatai premijoms.

Padėtis nekito ir 1958 m., DS pirmininku išrinkus liberalių pažiūrų Valstybinio dailės instituto docentą grafiką Joną Kuzminskį. Tuo ypač naudojosi budri partinės linijos saugotoja – DS partinė organizacija. Antai dar 1958-ųjų pradžioje, svarstant LKP CK nutarimą dėl LSSR valstybinio akademinio operos ir baleto teatro partinės organizacijos idėjinio-politinio darbo LSSR DS partinėje organizacijoje, vienas pranešėjų pabrėžė, kad būtina „teisingai vadovauti sekcijų darbui“, daugiau dėmesio skirti ne vien tapybos, bet ir kitoms sekcijoms¹⁰⁸. Tačiau, kaip matyti iš DS partinės organizacijos 1959 m. spalio 23 d. uždaro susirinkimo protokolo, padėtis nepakito: pripažinta, kad prezidiumas mažai kontroliavo sekcijų darbą, o ir patys sekcijų biurai beveik neplėtojo savo veiklos, todėl esą „didelis skaičius dailininkų nedirba kūrybiškai, bet dar laikomi sąjungos nariais. Keletas dailininkų (Antanas Kmieliauskas, Liudas Truikys, Jonas Rudzinskas ir kt.) išdrįso savo kūryba remti bažnyčios ideologiją priimdami iš jos kūrybinius užsakymus. Kai kurie jaunieji dailininkai užsiiminėja chaltūra ir veda bohemišką gyvenimą“¹⁰⁹. Tokių partinės organizacijos priekaištų sulaukta veikliausiai dėl liberalios LSSR DS vadovybės pažiūros bei mėginimo išlaikyti pusiausvy-

lą tarp oficialiai skelbiamos politikos dailės srityje ir realaus dailininkų kūrybinio gyvenimo interesų.

Organizuodami sekcijų darbą „pareiginę“ nebuvo ir kompozitoriai. Dar 1956 m. atsakingasis KS sekretorius E. Balsys kompozitorių III suvažiavime apgailestavo: „Kūrybinio-organizacinio darbo plano sudarymas vyko be jokios perspektyvinės krypties, narių individualinių darbų pagrindu, ir tuo būdu į planą nepakliuvo svarbūs mūsų gyvenimo reiškinių atspindžiai“¹¹⁰. Daug griežtesnę poziciją sekcijų veiklos klausimu užėmė KS valdybai opozicijoje buvusi KS partinė organizacija. Antai 1959 m. rugsėjo mėn. LSSR KS partinės organizacijos sekretorius Vitolis Baumilas pareiškė: „Pasiskirstymas sekcijomis yra blefas, metai iš metų fiksuojamas ant popieriaus. Pas mus faktiškai jokių sekcijų nėra, ir jos nedirba, nes joms niekas nevadovauja. O taip pat visa eilė valdybos narių, kaip Klova, Dvarionas, pusmečiais nesirodydavo nei sąjungos valdybos posėdžiuose, nei naujų kūrybinių aptarimuose“¹¹¹. Kaip matyti, prie kūrybinių sąjungų valdybų steigimų sekcijų neveiksnumą iš dalies mėginta pateisinti vadovų partinio vadovavimo stoka.

Septintojo dešimtmečio viduryje, esant savotiškam atotrūkiui ideologinėje kontrolės sistemoje¹¹², kūrybinių sąjungų valdybų priežiūros sekcijos ir komisijos nevykdė joms skirtų kūrybinės srities priežiūros funkcijų. Pavyzdžiui, RS revizijos komisijos ataskaitoje rašytojų IV suvažiavimui (1965 m.) pažymėta, kad faktiškai kai kurios sekcijos ir komisijos nustojo egzistuoti nuo 1963 m. „Nenormali“ padėtis, anot RS revizijos komisijos, susiklostė poetų, prozos sekcijose bei jaunimo ir vaikų literatūros komisijoje (pastaroji nuo 1963 m. nesurengė nė vieno susirinkimo). Užsiminta ir apie jaunųjų rašytojų sekciją: „Ji veikia aktyviai, bet negauna reikiamos paramos iš Rašytojų sąjungos: retai kada vyresnieji draugai jaučia pareigą atsilankyti į susirinkimus; netgi sekciją užmiršo

komisijos darbui su jaunaisiais rašytojais nariai – rašytojai“¹¹³. Tokia padėtis išprovokavo sąmyšį tarp RS narių: net pasigirdo kalbų, kad sekcijos iš viso nereikalingos, nes esą jos tik „išskaidančios narius po mažus narvelius“. Panaši padėtis, kai sekcijos egzistavo formaliai, buvo ir DS. Tai rodo dailininko Vinco Kisarausko dienoraščio (1966 m. kovo 4 d.) eilutės: „Mūsų gyvenimas ir srovės. Viskas vyksta tyliai, visas išorinis meninis triukšmas daromas iš viršaus, kaip išdava kokių nors organizacijų sankcijų, direktyvų ar potvarkių. Parodos numatomos, planuojamos, ypač jubiliejinės, didelės – Spalio jubiliejui ar Lenino, ar respublikos. Iš anksto planuoja, organizacijos spaudžia viena kitai pavaldžias, tos – kitas, ir taip rieda iki vykdytojų dailininkų. Taip buvo su karine paroda: Maskva finansavo, davė užsakymus, pasikui surinko darbus po respublikinių parodų, Maskvoje perrinko ir padarė sąjunginę parodą „Taikos sargyboje“. Darbai, nepakliuvę į parodą, vis vien buvo užskaityti, pinigai išmokėti. O kiek važinėjimo, kiek komisijų, tikrinimų, ataskaitų!“¹¹⁴

Pažymėtina ir dar viena brežnevinio laikotarpio ypatybė. Stalinizmo epochoje galiojo postulat, kad žengiant į socializmą daugėja jo priešų, todėl valdžios institucijų darbas buvo vertinamas pagal demaskuotų priešų kiekį. Stagnacinėje epochoje mąstyta kitaip: visi žmonės vertina socializmo laimėjimus, o jo nepriima tik „tamsūs“ asmenys, todėl būtina juos šviesti. Vadinasi, jei pasitaiko socializmo priešų, tai blogai dirbamas šviečiamasis darbas. Tad septintojo dešimtmečio pabaigoje pradėtą naują, SSKP CK ideologijos sekretoriaus Michailo Suslovo įdiegtą stalinizmo atgaivinimo kursą Lietuvoje „vainikavo“ LKP CK biuro 1969 m. vasario 10 d. nutarimas „Dėl priemonių TSKP CK nutarimui „Dėl spaudos, kino, televizijos ir kinematografijos, kultūros ir meno įstaigų vadovų atsakomybės už skelbiamos medžiagos ir repertuaro idėjinį ir politinį lygį padidinimo“

įgyvendinti“¹¹⁵. Nepaisant minėto nutarimo, sugriežtinusio autocenzūrą, kūrybinių sekcijų bei komisijų veikla ir toliau liko formali. Šį klausimą RS sprendė ir aštuntajame dešimtmetyje. Svarstant sekcijų darbą 1970 m., jų pirmininkai išreiškė nuomonę, kad sekcijos nereikalingos, ir prakalbo apie galimybę jas panaikinti. Tačiau sulaukta priešingos tuometinio RS valdybos pirmininko A. Bieliausko nuomonės: jo teigimu, sekcijos reikalingos, nes per jas buvo sudaromi RS bendrieji ir leidybiniai planai, siūlomi kandidatai premijoms¹¹⁶. Tokią RS pirmininko laikyseną veikiausiai lėmė ir po 1972 m. padidėjęs nuolatinis ideologinės cenzūros spaudimas, beatodairiškas vengimas net menkiausių visuomeninės-kultūrinės raiškos alternatyvų, prieštaraujančių oficialiajai ideologijai. Todėl buvo priimtas nutarimas suaktyvinti sekcijų veiklą. Po jo priimti dar kiti: svarstant SSKP CK nutarimą „Dėl literatūros ir meno kritikos“ (1972 m.) nutarta sustiprinti literatūros kritikų komisijos veiklą¹¹⁷, o nutarimo „Dėl darbo su kūrybiniu jaunimu“ (1976 m.) projekte numatyta gerinti jaunųjų menininkų sekcijas ir komisijų darbui su jaunaisiais veiklą¹¹⁸. Tačiau kaip ir daugelis nutarimų, jie buvo įgyvendinti tik formaliai: RS valdybos pažymoje LKP CK „Dėl Lietuvos TSR Rašytojų sąjungos darbo vykdant TSKP CK 1972 m. nutarimą „Dėl literatūros ir meno kritikos“ rašoma, kad daugiausia dėmesio skiriama kritikos teorinėms ir metodologinėms problemoms¹¹⁹, o nutarimo „Dėl darbo su kūrybiniu jaunimu“ vykdymo veiksmingumą rodo RS ataskaita rašytojų VII suvažiavimui (1981 m.). Joje pažymima, kad „Vilniuje ir Kaune jaunieji rašytojai kviečiami į sąjungos renginius, į kūrybinių sekcijų bei komisijų susirinkimus. Gaila tik, kad patys jaunieji kartais būna pasyvūs ir neranda reikalo juose lankytis“¹²⁰.

Šiame suvažiavime valdybos pirmininkas A. Maldonis, aptardamas RS kūrybinių sekcijų ir komisijų veiklą, vėl apgailestavo, kad,

išskyrus rusų rašytojų sekciją, „kitos sekcijos ir komisijos vengia aptarti konkrečius savo narių kūrinius“¹²¹. Skepticizmo, ar sekcijos ir komisijos tikrai reikalingos, gaida, kaip pažymėjo A. Maldonis, tarp rašytojų vis dėlto išliko. Tačiau pasitenkinta paaiškinimu, kad, kol nesurasta veiksmingesnių darbo formų, žanrinės sekcijos ir komisijos turėtų išlikti¹²². RS valdybos pirmininkas net mėgino apeliuoti į rašytojus pareikšdamas, kad sekcijų bei komisijų veiklos sėkmė priklauso nuo žmonių iniciatyvos, išradingumo ir pareiginumo. Vėl „suveikė“ autocenzūra, būgštavimas sulaukti priekaištų iš vietos valdininkijos, kuri dar prieš prasidedant pertvarkai vis dažniau savo budrumą grindė garsiuoju „kad tik bėdos nebūtų“¹²³, taip pat ir grėsmė prarasti finansavimą bei visas „sielų inžinieriams“ teikiamas privilegijas. Neatmestina prielaida, kad tokią RS valdybos pirmininko reakciją lėmė ir 1979 m. pavasarį visoje Sovietų Sąjungoje prasidėjusi nauja viešojo gyvenimo ideologizavimo banga, SSKP CK priėmus nutarimą „Dėl tolesnio ideologinio, politinio auklėjamojo darbo gerinimo“ ir beveik tuo pačiu metu paskelbta žinia, kad valstybinė Lenino premija literatūros srityje paskirta SSKP CK generaliniam sekretoriui Leonidui Brežnevui už atsiminimų knygą¹²⁴.

Panaši padėtis buvo kompozitorius ir dailininkus vienijusiose organizacijose. Pastarosios partinės organizacijos dokumentuose pažymima, kad dailininkai, sekdami DS valdybos pirmininko J. Kuzminskio pavyzdžiu, neretai supaprastindavo „tikrąjį“ (valdžios numatytą) sekcijų vaidmenį tenkindamiesi ūkinių ir finansinių reikalų svarstymu¹²⁵. 1969 m. iš naujo įsteigta¹²⁶ jaunųjų dailininkų sekcija taip pat nepateisino SSRS DS tikslų (sustiprinti idėjinį auklėjamąjį darbą tarp jaunųjų dailininkų ir „apsaugoti“ juos nuo modernizmo), rūpinosi oficialių ir neoficialių jaunųjų dailininkų parodų rengimu, sprendė įvairius organizacinius klausimus¹²⁷. Minėtinas ir paradoksaliausias atvejis DS kūrybinių

sekcijų veiklos istorijoje – nepaisant SSKP CK 1972 m. nutarimo „Dėl literatūros ir meno kritikos“ nustojo veikusi dailėtyrininkų sekcija. Kompozitoriai, kuriuos minėtas nutarimas turėjo paskatinti suaktyvinti muzikologų ir kritikų veiklą nagrinėjant „tarybinės muzikos problemas“, visą dėmesį sutelkė į tuometinės rimtosios muzikos plėtojimą, stambiųjų formų simfoninius ir kamerinius žanrus, palikdami nuošaly partinės valdžios garbstomus, turėjusius tarnauti oficialiajai ideologijai, masinius žanrus – estradinę, liaudies, pučiamųjų, chorinę muziką, muziką vaikams ir kt.¹²⁸

Ideologinė kūrybinių sąjungų narių kontrolė ir politinis švietimas. Politinio „atlydžio“ metais ideologai, remdamiesi ikirevoliuciniu Vladimiro Lenino teiginiu, literatūrą ir meną tebelaikė „partinio reikalo dalimi“, tad rašytojai, kitų sričių menininkai ir apskritai su kultūra susiję asmenys, neatsižvelgiant į jų partiškumą, buvo laikomi „ideologinio fronto darbuotojais“, vadinasi, privalėjo kovingai nusiteikti klasinių priešų atžvilgiu ir prisidėti prie komunistinės ideologijos skleidimo¹²⁹. Lietuvos kūrybinės sąjungos neišvengiamai tapo socialistinės atrankos, apskaitos ir kontrolės institucijomis. Tai rodo ir faktas, kad visų Lietuvos kūrybinių sąjungų nariai turėjo unifikuotus bilietus (išrašomus lietuvių ir rusų kalbomis), tuo formaliai pripažįstant vienodą „tarybinio rašytojo (dailininko, kompozitoriaus ir t. t.)“ statusą. „Kūrybinis darbuotojas“ turėjo būti maksimaliai racionalus ne tik dirbdamas, bet ir apskritai. Tai jam užtikrino ir nemenkas privilegijas¹³⁰.

Kaip domėtasi literatūros ir meno darbuotojais ir kaip jie kontroliuoti, rodo ir tai, kad vienas respublikinių kūrybinių sąjungų narių asmens bylų egzempliorius buvo saugomas Maskvoje ir kasmet papildomas naujais duomenimis. Tam sąjunginių respublikų kūrybinės sąjungos kiekvieną naujų metų ket-

virtį privalėjo pateikti SSRS kūrybinių sąjungų valdybos kadru skyriui savo narių sąrašus ir narių užpildytas specialias anketas. Pavyzdžiui, SSRS RS valdybos kadru skyriaus specializuotose anketose buvo reikalaujama išvardyti per praėjusius metus sukurtus literatūros kūrinius, nurodyti, kurie iš jų ir kur buvo išspausdinti, supažindinti su planuojamais darbais kitiems kalendoriniams metams. Taip pat reikėjo nurodyti pasikeitimus „bendrajame ir politiniame išsimokslinime“, vyriausybės apdovanojimus (jei tokių yra), partiškumą, šeimos padėtį, darbo vietą ir pareigas, namų ir darbo adresą. Dešimtas anketos punktas buvo skirtas narių pasiūlymams ir pageidavimams¹³¹. Panašias anketas pildydavo ir kitų kūrybinių sąjungų nariai.

Detaliau reikėtų aptarti LSSR RS egzistavusią ypatingą narių kontrolę. Sovietų valdžia puikiai suvokė vadinamųjų „sielų inžinierių“ paskirtį ir nuolat rūpinosi, kad jų gausėtų. Kadangi nepriklausomybės metais veikė Lietuvos rašytojų draugija, visus norinčiuosius tapti naujai įkurtos LSSR RS nariais reikėjo „patikrinti“ ir perregistruoti. Rašytojų perregistravimui į LSSR RS buvo sudaryta komisija, kuri teikė medžiagą apie atestuojamąjį RS valdybai, o ši sprendė, priimti ar ne. Iki 1953 m. LSSR RS narių sąrašas nuolat kito. Pradėjus perregistravimą, šalinant suimtus rašytojus ir „tylenius“, RS narių skaičius kasmet mažėjo. 1954-ųjų sąrašė buvo belikę 54 nariai ir 10 kandidatų¹³² (palyginimui – 1945 m. liepos 17 d. LSSR RS perregistruotų narių sąrašė buvo 68 nariai ir 9 kandidatai¹³³). Kiekviena ideologinė akcija (SSKP CK nutarimas dėl žurnalų „Zvezda“ ir „Leningrad“, kovos su buržuaziniu nacionalizmu, kovos su kosmopolitizmu ir t. t.) baigdavosi sovietinių rašytojų gretų valymu, t. y. „nesveikų“ elementų pašalinimu. LSSR RS narių sąrašai nusistovėjo šeštojo dešimtmečio pradžioje, sušvelnėjus stalinizmo represijoms. Nuo tada rašytojų daugėjo. Ideologinės akcijos lėmė ir kitų kūrybinių sąjungų

narių skaičiaus kaitą, bet ji, kitaip negu RS narių, nebuvo tokia akivaizdi. Nepaisant visų ideologinių kampanijų, plečiantis kūrybinių sąjungų organizacinei struktūrai, į visuomeninį organizacinį-kūrybinį darbą įsitraukė vis daugiau sąjungų narių. Nagrinėjamoju laikotarpiu narių skaičius sparčiai augo: 1956 m. DS vienijo 82, o 1977 m. – 666 narius; 1958 m. KS buvo 31, o 1984 m. – 98 nariai; 1955 m. RS – 66, o 1980 m. – 189 nariai. Vadinasi, DS narių skaičius padidėjo 8,12, KS – 3,16, RS – 2,86 karto¹³⁴ (kūrybinių sąjungų narių skaičiaus kaita atsispindi I schemeje, žr. prieduose).

Viena svarbiausių sąlygų pokario metais RS, DS ir KS nariams buvo „neužkliūti“ dėl pernelyg aktyvios veiklos nepriklausomos Lietuvos ir vokiečių okupacijos metais¹³⁵. Pavienių atvejų pasitaikydavo ir vėlesniais metais. Antai 1960 m. rugsėjo 15 d. ir spalio 28 d. KS pirminės partinės organizacijos susirinkimuose svarstyta kompozitoriaus Juozo Gaudrimo „nenuoširdumo stojant į partiją kandidatu ir vėliau – į narius“ byla. Jis kaltintas autobiografijoje nusišypsavo savo veiklą hitlerinės okupacijos metais: „J. Gaudrimas, bendradarbiaudamas fašistinėje spaudoje, šmeižė tarybų valdžią, gyrė okupantų „paramą“ Lietuvai kovoje su „žmonijos priešu – bolševizmu“ ir t. t. J. Gaudrimas, be to, nusišypsavo, kad okupacijos metu dirbo komisijoje, kurios uždavinys buvo išimti ir sunaikinti tarybinius spaudinius iš Radijo“¹³⁶. Kadangi stalinizmo represijos jau buvo pasibaigusios, kaltinamasis atsipirko gana menka bausme – papeikimu įrašant į asmens bylą.

Prieš labiausiai nuo partijos linijos nukrypusius menininkus buvo imtasi aktyvių auklėjimo priemonių. Poveikio būdus siūlė aktyviai postalininiu laikotarpiu kultūriniu gyvenimu domėjęs sovietų saugumas. KGB vaidmuo vykdant ideologinę kontrolę didėjo viešajame gyvenime vis mažiau toleruojant su oficialiąja kultūros koncepcija nesutampantįs mintis ir jų raiškos būdus. Nesutikimas

grįžti į „tikrąjį kelią“ vėl pradėtas vertinti kaip antisovietinė laikysena, o tuo jau rūpinosi politinio sekimo struktūros. KGB stengėsi iš savo akiračio nepamesti neformalių sambūrių, į kuriuos nuo šeštojo dešimtmečio vidurio ėmė telktis socialistiniu realizmu nesitenkinantys menininkai. Kaip pažymi A. Streikus, LKP vadovybei KGB piršo nuomonę, kad svarbiausia kai kurių menininkų klaidų priežastis – neigiama „reakcingų“ pažiūrų tarpukario Lietuvos visuomenės ir kultūros veikėjų įtaka¹³⁷. Iš jų pirmiausia buvo išskiriamas žurnalistas, literatūros ir meno kritikas J. Keliuotis. Pastarajam 1956 m. antrą kartą grįžus iš lagerio, KGB buvo pradėta sekimo byla¹³⁸, o ir jis pats atsiminimuose rašė, jog visą laiką buvo budriojo KGB akiraityje: „Jaučiuos kaip žvėrelis džunglėse, dieną naktį piktų žvėrių gaudomas kaip baisus nusikaltėlis, kurio kiekvienas žingsnis sekamas, kurio kiekvienas garsiai ištartas žodis užregistruojamas, kurio kiekvienas užrašomas puslapis tykomas pavogti, kurio kiekvienas laiškas tikrinamas ar fotografuojamas, kurio kiekvienas svečias tiriamas, su kuriuo daugelis bijo susitikti viešose vietose, kuriam nuolat ir visur taikomos įvairiausios diskriminacijos, prie kurio neprileidžiami užsienio svečiai ir turistai. Ir ligi šiol neradau jokio būdo šiai absurdiškai ir siaubingai situacijai pakeisti!“¹³⁹

J. Keliuotis susirašinėjo su užsienio menininkais, gaudavo iš jų įvairių literatūros ir meno knygų, netgi pakvietimų į užsienyje vykstančias parodas. Būdamas visuomeniškas, jis pritraukdavo daugybę kultūros srityje dirbančių žmonių. Šie susirinkę jo bute diskutuodavo įvairiais klausimais, gaudavo paskaityti viešai neprieinamų užsienyje leidžiamų knygų ir žurnalų. Todėl LKP CK Ideologijos skyrius kartu su RS ir DS vadovybe griežėsi atitinkamų profilaktinių priemonių. Siekta apsaugoti menininkus nuo J. Keliuoties įtakos¹⁴⁰. Buvo sekami ir menininkų susijimai pas skulptorių Vladą Vildžiūną, iš

Grožinės literatūros leidyklos pašalintą Aldoną Liobytę¹⁴¹. Budri KGB akis taip pat stebėjo dailininkus Vincą ir Saulę Kisarauskus. Kaip mena Vytautas Ambrazas, šių dailininkų darbai „taip ryškiai bylojo apie žmogaus ir tautos tragizmą pavergtam krašte, kad juos reikėjo slėpti nuo piktos akies. O ta akylai stebėjo, ir ne vieną sykį grįžę į namus abu dailininkai rasdavo nekviestų svečių paliktus pėdsakus: kita tvarka perkrautus paveikslus, sujauktus raižinių antspaudus“¹⁴².

Dar viena ne mažiau svarbi ideologinės kontrolės sritis buvo rūpinimasis „kūrybine-idėjine“ kūrybinių sąjungų narių kvalifikacija. Kaip okupacinio režimo idėjiniai prižiūrėtojai siekė Lietuvoje pakirsti „buržuazinio kultūros paveldo“ pagrindus ir įtvirtinti „socialistinio realizmo“ modelį menuose bei nustatyti visai kitokius žmonių santykius, taikliai apibūdino rašytojas Cz. Miłoszas esė „Pavergtas protas“: „Naujojo Tikėjimo etika grindžiama principu, kad gera visa, kas tarnauja revoliucijos labui, o bloga visa, kas jai kenkia. Kadangi geri piliečių tarpusavio santykiai padeda socializmo ir revoliucijos reikalui, tai ir piliečių moralei skirtinas kuo akyliausias dėmesys. „Naujo žmogaus auklėjimas“ yra pagrindinis Naujojo Tikėjimo punktas“¹⁴³. „Socialistinės turiniu ir tautinės forma“ kultūros, kūrybos „partiškumo ir liaudiškumo“ postulatai individualybės raišką paversdavo miražu. Dar pokario metais „tarybinių“ menininkų, o ypač rašytojų, laukė visa „sąmonėjimo“ Golgota¹⁴⁴. „Kūrybiniu-idėjiniu“ menininkų auklėjimu rūpinosi prie kūrybinių sąjungų valdybų steigtos pirminės partinės organizacijos (toliau – partinės organizacijos). Nagrinėjant Lietuvos ypatingajame archyve saugomą RS, DS ir KS partinių organizacijų medžiagą, pastebėta, kad tiek kūrybinės sekcijos, komisijos, tiek ir minėtos organizacijos dėl nedidelio narių skaičiaus¹⁴⁵ nepajėgė užtikrinti stabilaus visų narių politinio mokymosi. Antai RS partinės organizacijos sekretoriaus Vytauto Ra-

daičio 1956 m. ataskaitiniame pranešime pažymėta: „Praėjusiu laikotarpiu pas mus veikė seminaras marksistinei-lenininei teorijai studijuoti. Seminaro pradžia žadėjo gan gerus rezultatus. Seminaro vadovas Meškauskas, pasirinkęs įdomias, su rašytojų darbu susijusias temas, dėjo nemažai pastangų seminarui pagyvinti. Deja, kaip ir kiekvienais metais rašytojų iniciatyva palaipsniui slūgo, lankomumas mažėjo ir seminaras vos įpusėjęs nutrūko. Savarankiškas politinis mokymasis nedavė rezultatų“¹⁴⁶.

Padėtis nepasikeitė ir po metų: sekretorius T. Tilvytis apgailestavo, kad partinės organizacijos biuras nesugebėjo organizuoti paskaitų ir seminarų, taip pat pabrėžė, jog daugelis rašytojų „politinių mokymąsi laiko antraeilium nereikšmingu dalyku“¹⁴⁷. Didesnių pokyčių nesulaukta ir po garsiojo N. Chruščiovo straipsnio „Už glaudų literatūros ir meno ryšį su liaudies gyvenimu“ paskelbimo¹⁴⁸: 1959 m. V. Reimerio ataskaitoje nurodoma, jog „nutarimas organizuoti ciklą paskaitų apie šiuolaikinės buržuazijos filosofijos ir sociologijos pagrindines kryptis, apie revizionizmo apraiškas užsienio literatūroje ir t. t. per ataskaitinį laikotarpį liko neįvykdytas. Neišsivystė politinis darbas ir su RS aparato ir giminingų jai įstaigų žemutiniu personalu – tarnautojais“¹⁴⁹. Panaši padėtis šeštojo dešimtmečio pabaigoje susiklostė ir DS: paskaitos ir seminarai organizuoti tik formaliai, o susilpnėjus ideologiniam darbui, kai kurie dailininkai (Stasys Ušinskas, Antanas Kmiečiauskas, Liudas Truikys, Jonas Rudzinskas) netgi ėmėsi atlikinėti bažnyčių užsakymus¹⁵⁰. Nepajėgdama organizuoti politinio-šviečiamojo darbo, DS partinė organizacija šią misiją pavedė Valstybinio dailės instituto partinei organizacijai, tačiau jos organizuoti estetikos seminarai siekiamo rezultato nedavė¹⁵¹.

RS ir DS partinėms organizacijoms nepajėgiant organizuoti paskaitų, septintojo dešimtmečio pradžioje nutarta politinio švietimo pagrindu laikyti individualų mokymąsi,

o diskusinius literatūros ir meno klausimus buvo pavesta aptarti kūrybinėse sekcijose ir DS bei RS klubuose¹⁵². Be to, RS nutarė organizuoti pastovų politinio švietimo ratelį (vadovas A. Maldonis)¹⁵³. Pažymėtina, kad žinios apie politinį mokymąsi RS partinės organizacijos ataskaitose pateikiamos tik iki septintojo dešimtmečio pradžios. Vėliau, matyt, remtasi L. Brežnevo vadovavimo metais įsigalėjusia nuostata – jei pasitaiko socializmo priešų, vadinasi, blogai dirbamas šviečiamasis ir profilaktinis darbas, – todėl įvairūs pareigūnai, bijodami kritikos už neatliktą darbą, buvo suinteresuoti nuslėpti bet koki pastebėtą nepasitenkinimą. Tad septintojo–aštuntojo dešimtmečių RS ir DS partinių organizacijų susirinkimuose daugiausia buvo svarstomi direktyviniai aukštesniųjų instancijų nutarimai, literatūros ir meno kritikos bei propagavimo klausimai ir partinėje spaudoje išsakyta kritika.

Kitaip negu DS ir RS partinės organizacijos, KS partinė organizacija visą nagrinėjamąjį laikotarpį oponavo KS valdybai. Tai matyti iš jos susirinkimuose svarstytų klausimų: čia bene daugiausia vietos užėmė įvairūs kaltinimai liberalių pažiūrų KS valdybos nariams, jų politiniam neveiknumui, o žinios apie kompozitorių ir muzikologų politinį švietimą itin negausios. Antai 1960 m. gegužės 12 d. susirinkimo protokole pripažinta: „Kompozitorių ir muzikologų politinis švietimas yra nepakankamas. Dauguma komunistų ir nupartinių kelia savo politinį lygį lankydami atitinkamus būrelius savo darbovietėse, tačiau pačioje sąjungoje šis darbas nevedamas“¹⁵⁴. Padėtis nekito ir aštuntajame dešimtmetyje: partinės organizacijos negausumas ir tai, kad nariai nedirba tiesioginio darbo, labai sunkino partinio ideologinio darbo organizavimą KS, o tai, anot KS partinės organizacijos sekretoriaus Rimvydo Žigaičio, „žymia dalimi apsprendė dar per mažą partinės organizacijos įtaką kūrybiniam procesui, siekiant reikiamai spręsti kūrybi-

nes ir kitas problemas“¹⁵⁵. Ši teiginį pagrindžia KS partinei organizacijai ir bendram KS sąrašui priklausiusių skaičiaus santykis – 4 : 31 (1958 m.) ir 12 : 64 (1973 m.)¹⁵⁶; palyginimui – RS – 22 : 72 (1958 m.) ir 41 : 132 (1971 m.)¹⁵⁷, DS – 9 : 131 (1958 m.) ir 22 : 396 (1969 m.)¹⁵⁸. (Kūrybinių sąjungų pirminių partinių organizacijų narių kaita atsispindi 2 lentelėje, žr. prieduose.)

Kūrybinių organizacijų vadovų įtaka kultūros politikai. Minėta, kad liberalus LSSR DS pirmininko J. Kuzminskio¹⁵⁹ požiūris į dailės kūrybinius ieškojimus ir meno suvokimą lėmė visos DS veiklą. Antai 1964–1967 m. nutraukus priėmimą į Valstybinio dailės instituto Vaizduojamosios dailės fakultetą, siekiant respublikoje panaikinti nacionalinės dailės plėtojimo tradicijas ir sutelkti studentų mokymąsi Maskvos bei Leningrado aukštosiose dailės mokyklose¹⁶⁰, LSSR DS vadovybė mėgino prisitaikyti ir prie oficialiai skelbiamos politikos dailės srityje, ir prie realaus dailininkų kūrybinio gyvenimo interesų. Ji savo iniciatyva sudarė sąlygas individualioms ir grupinėms dailės parodoms sąjungos patalpose rengti, palaikė ryšius su kitomis kūrybinėmis organizacijomis. Tokio pobūdžio parodos septintajame–aštuntajame dešimtmečiais reguliariai organizuotos Rašytojų sąjungos klube (V. Kisarausko – 1962 m., L. Katino – 1968 m.), „Vagos“ leidykloje (K. Zimblytės – 1968 m.), Dailininkų sąjungoje (E. Cukermano – 1976 m.), Miestų statybos projektavimo institute (L. Katino ir V. Žiliaus – 1971 m.), Juditos Šerienės dailės salone (K. Zimblytės – 1969, 1971 ir 1972 m., L. Katino – 1972 m. ir V. Žiliaus – 1972 m.), Panevėžio dramos teatre (V. Kisarausko ir S. Kisauskienės – 1969 m., V. Antanavičiaus – 1976 m.) ir kitur¹⁶¹. Parodos paprastai būdavo neoficialios, joms nebuvo taikoma griežta atranka, būdinga LSSR kultūros ministerijos organizuojamoms parodoms. Ši

galimybė buvo ypač reikalinga jaunesiems dailininkams; jie nevaržomi galėjo rodyti tai, ką neseniai sukūrė. Būtent dėl minėtų parodų rengimo LSSR RS būta nemažų nesutarimų. 1963 m. aptariant Rašytojų klubo veiklą LSSR RS partinės organizacijos susirinkime rašytojas Juozas Baltušis pareiškė, kad RS klubo direktorius Juozas Pronskus ir RS valdyba, ypač jos pirmininkas E. Mieželaitis, pernelyg nuolaidžiavo „silpniems, idėjiškai nesubrendusiems dailininkams“¹⁶². Tačiau LSSR RS valdyba ir toliau palaikė klubo iniciatyvą rengti jaunųjų dailininkų parodas.

Padėtis pakito tik septintojo dešimtmečio pabaigoje, kai 1967 m. vasario 22 d. LSSR DS veikla buvo svarstoma LKP CK Ideologijos skyriuje. Priimtas nutarimas skelbė, kad neretai į parodas „stengiamasi prastumti be turinio, neutralius kūrinius“, todėl reikia „sustiprinti dailininkų komunistų vaidmenį Dailininkų sąjungos gyvenime ir Kultūros ministerijos parodiniame komitete“¹⁶³. LSSR DS pastangas savarankiškai organizuoti parodas komplikavo 1968 m. tarptautiniai įvykiai¹⁶⁴. 1968 m. gegužės 13 d. jungtiniame kūrybinių sąjungų partinių organizacijų plenumo buvo priimtas nutarimas, raginantis kovoti su mėginimais „pratempti buržuazinę ideologiją atskiruose kūriniuose“¹⁶⁵. Dėl to LSSR DS narių gretose kilo įtampa ir sumaištis. Tų pačių metų birželio 11 d. sušauktame DS valdybos plenumo svarstant meno tarybų (ideologinės meno kontrolės institucijų) veiklą, nutarta „sustiprinti jų vaidmenį ir principingumą“ bei papildyti jas įvairių sričių specialistais¹⁶⁶. Gaires komunistinės visuomenės kultūrai brėžė ir LKP CK sveikinimo kalba dailininkų VII suvažiavimui (1969 m.): „Tarybinį žmogų gali patenkinti ne abstraktus meno surogatas, nesuprantama pretenzija į novatoriškumą ir intelektualumą, o tik gilūs turiniu ir tobuli savo forma [...] realistiniai dailės kūriniai“¹⁶⁷. Po minėtos kalbos itin sustiprėjo LKP CK kontrolė jaunųjų dailininkų kūrybai. 1972 m. gegužės mėn. LSSR

aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministro įsakymu buvo sudaryta komisija, kuriai pavesta susipažinti su jaunųjų kūryba ir įvertinti ją bei jaunųjų menininkų rengimą Valstybinio dailės instituto darbų apžiūros metu¹⁶⁸. Komisijos išvadas neabejotinai nulėmė 1972 m. įvykiai Kaune. Konstatuota, kad jaunųjų kūryboje ne tik susilpnėjo dėmesys teminiams darbams, bet ir akivaizdus atotrūkis nuo socialistinio realizmo metodo. Tokią padėtį, anot komisijos, lėmė „neteisinga dėstytojo pozicija“, todėl nutarta patikrinti mokymo programas, sustiprinti visuomenės mokslų dėstymą ir kiekvienais metais organizuoti studentų darbų apžiūras¹⁶⁹. Nuolatinis dailininkų puolimas, priekaištai, kad kūryboje nesilaikoma socialistinio realizmo metodo, DS vadovybėje bei dailininkų kūrybinėje veikloje sukėlė atvirkštinę reakciją. Tai akivaizdžiai rodo archyviniai LSSR DS partinės organizacijos dokumentai; juose pažymima, kad valdybos pirmininkas J. Kuzminskis retai lankydavosi DS valdybos posėdžiuose, o sekcijų susirinkimuose dažniausiai buvo svarstomi ūkiniai ir finansiniai, o ne kūrybiniai klausimai¹⁷⁰. Nepaisant SSKP CK 1972 m. nutarimo „Dėl literatūros ir meno kritikos“, nustojo veikusi dailėtyrininkų sekcija, o ir patys DS nariai vengė dalyvauti sąjunginėse parodose ne tik dėl nuolatinio idėjinio kryptingumo bei sovietinės tematikos reikalavimo, bet ir dėl neaiškaus savo kūrinių likimo (neretai dalis gražinamų darbų būdavo suniokojami arba visai negražinami).

Kiek kitokia padėtis susiklostė kompozitorius vienijusioje organizacijoje. Įsteigta pagal SSRS KS pavyzdį kaip sąjunginis skyrius, ji iš pradžių atliko ideologinės kontrolės ir prievartos funkcijas. Tačiau labai greitai šis jos vaidmuo ėmė menkėti, daugiausia dėmesio imta skirti kūrybiniam ir muzikinio gyvenimo reikalams. Galbūt tai lėmė muzikos meno abstraktumas. Kontrolė apėmė tik stilistikos sritį. Iš LSSR KS partinės organizacijos dokumentų paaiškėjo, kad kompozitorius

vienijusioje organizacijoje egzistavo dvi priešiškos stovyklos: pirmajai atstovavo liberalių pažiūrų KS pirmininkai Stasys Vainiūnas¹⁷¹, Eduardas Balsys¹⁷² ir jų pavaduotojas Julius Juzeliūnas¹⁷³ (šią kryptį palaikė ir daugelis LSSR KS narių), o antrajai – KS partinė organizacija, itin aktyviai remiama LKP CK ir respublikos vyriausybės, nuolat pabrėžusios idėjinį muzikos kryptingumą bei jos ideologinį vaidmenį. Nagrinėjamojo laikotarpio KS partinės organizacijos susirinkimų protokoluose neretas replikos, kad „mūsų prezidiumui yra visiškai svetimas partinio vadovavimo principas“, „valdyba dažnai nežino partinės organizacijos nuomonės“, „darbui pagerinti reikėtų ieškoti glaudesnio ryšio tarp partinės organizacijos ir valdybos“, „valdybos narių pažiūra į sąjungos darbą neretai būna formalinė“¹⁷⁴ ir panašiai, rodo partinės organizacijos mėginimus nukreipti LSSR KS kūrybinę veiklą adekvačia partinei linijai linkme.

Nors ir tiesiogiai priklausoma nuo Maskvos, kontroliuojama KS partinės organizacijos, LSSR KS vadovybė sugebėjo kūrybos klausimais išlikti laisva ir nepriklausoma. J. Juzeliūnas, S. Vainiūnas ir E. Balsys, tęsdami nepriklausomoje Lietuvoje susiformavusią kompozitoriaus Juozo Gruodžio muzikos meno mokyklos tradiciją¹⁷⁵, ir kūryba, ir pažiūromis toleravo muzikinio mąstymo savitumą, naujos muzikinės kalbos bei stiliaus ieškojimus. Dirbdami pedagoginį darbą Valstybinėje konservatorijoje jie „augino“ jaunąją muzikų kartą.

Tad jau septintajame dešimtmetyje į muzikinį gyvenimą atėjo nauja kompozitorių karta (pavyzdžiui, Vytautas Montvila, Vladas Švedas, Vytautas ir Jurgis Juozapaičiai, Feliksas Bajoras, Vytautas Laurušas, Valentinas Bagdonas, Bronius Kutavičius ir kt.¹⁷⁶), kuri nepatyrė stalininio laikotarpio žiaurumų ir tęsė dar prieškariniu suformuotas muzikinio meno suvokimo tradicijas. Nepaisant partinės organizacijos priekaištų kūriniių tematiškai („savo kūriniais kompozitoriai arba pa-

vėluotai, arba visai neatsiliepdavo į svarbiausius šalies įvykius“¹⁷⁷), LSSR KS vadovai net kompozitorių suvažiavimų metu protegavo naujovių ieškančių kompozitorių pastangas. Tiesa, kaip pažymi Donatas Katkus, iki pat devintojo dešimtmečio būta kompozitorių, kurių kūrybai vengta oficialiai pritarti (Bronius Kutavičius, Antanas Rekašius, Osvaldas Balakauskas ir kt.). Jiems būdavo mažiau užmokama už kūrinius, stengiamasi neleisti girti jų kūrybą spaudoje. Tačiau ši pozicija neigavo griežtų ideologinių formų, gal tik labiau išreiškė konstruktyvesnių ir įtakingesnių muzikų skonį¹⁷⁸.

LSSR KS vadovai sugebėjo tinkamai panaudoti ir jiems nepalankų KS partinės organizacijos 1967 m. gruodžio 12 d. nutarimą, įpareigojantį KS valdybą kartu su partine organizacija aptarti priemones naujų kūrinių perklausų „kūrybiškumui pakelti“ ir kūrybos vertinimo kriterijams apibrėžti¹⁷⁹. Taigi jau 1968 m. pradžioje LSSR KS patvirtino naują kūrinių perklausų organizavimo tvarką. Tai sudarė galimybes į kūrinių perklausas kviesiti visuomenės atstovus bei populiarinti mažai visuomenėje žinomų kompozitorių kūrybą. Ankstesnių KS vadovų pozicijas palaikė ir nuo 1971 m. LSSR KS pirmininku išrinktas V. Laurušas¹⁸⁰. Stiprėjant ideologiniam kūrybinės inteligentijos spaudimui, aštuntajame dešimtmetyje išryškėjo LSSR KS veiklos dualizmas. Tai akivaizdžiai matyti iš Lietuvos literatūros ir meno archyvo KS fonde (f. 21) saugomos KS suvažiavimų ir plenumų medžiagos, kur koncertinė programa paprastai dalijama į dvi dalis: pirmojoje (oficialiojoje) būdavo atiduodama duoklė paradiniams partijos ir vyriausybės laimėjimams, skambėdavo proginiai kūriniai, o antrojoje – naujausi kompozitorių kūriniai. Pastariesiems ir toliau buvo skiriamas nemenkas KS dėmesys. Tokiai KS laikysenai „talkino“ tik šeštajame dešimtmetyje pradėjusi formotis naujoji lietuvių muzikos kritika. Jos egzistavimą, anot D. Katkaus, sunkino ne tik

konjunktūra, bet ir menkas žiniasklaidos dėmesys jai, neskaitino jos ir žemas kai kurių redaktorių lygis, jų abejingumas kultūrai: „Laikraščiai kaltino muzikus, kad šie nerašo, muzikai – kad neprofesionalai redaguoja, cenzūruoja“¹⁸¹. Muzikos kritikų darbo trūkumus aštuntojo dešimtmečio viduryje pabrėžė ir partinės organizacijos sekretorius J. Gaudrimas: „Kompozitorių sąjungoje visą laiką buvo ir dabar tebėra opi naujų muzikos kūrinių perklausų ir jų aptarimo ir vertinimo problema. [...] ateityje muzikos kritikams reiktų daugiau dėmesio kreipti į technologinės analizės kryptingumą, į išraiškos priemonių ryšį su turiniu. Tuo tarpu kai stambiųjų formų simfoniniai ir kameriniai [kūriniai] patraukia kritikų dėmesį, tai masiniai žanrai – estradinė, liaudies, pučiamųjų, chorinė muzika, muzika vaikams ir kt. – praeina dažniausiai kritikų nepastebėti, o ir čia būtų apie ką kalbėti. Muzikos kritikai beveik visiškai nesidomi saviveikliniais kompozitoriais, kurių kūryba, be tam tikros naudos, darbo žmonių estetiniam auklėjimui atneša ir nemaža žalos“¹⁸².

Taigi nors LSSR KS vyravo palyginti laisva kūrybinė atmosfera, toleruotos įvairios kūrybinės nuomonės, tačiau didesnio poveikio, kaip ir LSSR DS, biurokratinio muzikos meno valdymo sistemai bei partinio vadovavimo politikai tai neturėjo.

Kitaip negu dailininkai ir kompozitoriai, atstovaujantys „gryniesiems“ menams, rašytojai buvo bene glaudžiausiai susiję su vaizduojamąja tikrove: spausdintas žodis galėjo kur kas geriau nei muzika ar dailės kūrinys visuomenėje atlikti auklėjamąją funkciją. Priešingai nei LSSR DS ar KS, RS netęsė nepriklausomos Lietuvos literatūrinių tradicijų, pirmaisiais pokario metais jai vadovavo partijai atsidavę žmonės. Padėtis kiek pakito šeštojo dešimtmečio pabaigoje, kai rašytojų III suvažiavime (1959 m.) buvo išrinkta RS valdyba, kurios pirmininku tapo poetas E. Mieželaitis¹⁸³, o pavaduotojais – Justinas Mar-

cinkevičius ir A. Bieliauskas¹⁸⁴. Tai sąjungos viduje lėmė naują kūrybinę atmosferą. Jau 1960 m. vasario 23 d. RS plenumo E. Mieželaitis nubrėžė gaires naujai programai: „Mes nesame sausi raidės žmonės. Mes žinome, jog kiekvienas rašytojas yra atskiras ir sudėtingas pasaulis, asmenybė, turinti savo individualius polinkius, savo gyvenimo filosofiją, savo asmeninį braižą. [...] *Todėl asmenybių, polinkių, stilių, braižo sunivelia-vimas būtų tikrai žalingas.* [...] Reikia tik sudaryti tokią kūrybingą atmosferą, tokias sąlygas, kad mūsų meniško žodžio meistrai galėtų vaisingai eksperimentuoti. [...] *Kiekvienas rašytojas pats suranda savo dabarties menines priemones. Negali čia būti bendros visiems privalomos rekomendacijos*“¹⁸⁵ [išskirta mano. – K. Ū.].

Tačiau novatoriškas mąstymas nebuvo vienodai priimtinas RS nariams. Kaip savo autobiografiniame esė rašė pats poetas E. Mieželaitis, didžiulė nepasitenkinimo banga kilo vyresniosios rašytojų kartos, palaikiusios pokario lietuvių literatūros tradiciją, gretose: „valdyba [Rašytojų sąjungos. – K. Ū.] suskilo į du lagerius, senesnieji, konservatyvesni plunksnos bičiuliai buvo prieš, o pats Juozas Baltušis, kuris ir vadovavo konservatorių grupei, buvo kategoriškai prieš, jis pasireiškė kaip pats karingiausias tradicijų gynėjas. [...] Mano adresu pradėjo eiti anoniminiai laišukai, insinuacijos, įtarinėjimai, rašytojų valdyba suskilo į dvi puses: jaunesnė pusė gavo novatorių, o senesniųjų pusė – senatorių vardus. Neužilgo oficioze pasirodė triuškinanti mane neskoninga parodija „Eksperimentai – eksperimentai“¹⁸⁶.

Kritika, nukreipta prieš patį E. Mieželaitį ir jaunosius rašytojus, siekusius deideologizuoti literatūrą, tik patvirtino, kad partijos politika, nors ir pasmerkė J. Stalino taikytą meno administravimą, nepakito. Partinė linija rašytojus „vesti“ mėgino ir LSSR RS partinė organizacija. Štai 1965 m. rugsėjo 16 d. partinės organizacijos susirinkime Antanas

Venclova teigė, kad „nematyti stambesnių kritikos mokslo darbų. Poetai turi branginti ryšį su skaitytojais, rašyti aiškiai, suprantamai. Tačiau pastaruoju metu daugelis poetų rašo nesuprantamai, „per gudriai“, kažkodėl stengiamasi užšifruoti, paslėpti mintis“¹⁸⁷. Kaip pažymi tyrinėtojai, septintajame dešimtmetyje lietuvių literatūra iš esmės evoliucionavo: rašytojai greta privalomos socialistinio realizmo koncepcijos ėmė derinti naujas ir gana modernias išraiškos formas¹⁸⁸. Žymiausias lietuvių prozos kūrinys, kuriame socialistinį realizmą mėginta priderinti prie realaus pasaulio sudėtingumo ir išreikšti šiuolaikine forma, buvo Jono Avyžiaus romanas „Kaimas kryžkelėje“ (1964 m.); jame autorius mėgino atskleisti kolektyvizacijos trūkumus ir jos sukeltą moralinį bei socialinį chaosą. Pirmasis sąmonės srautą lietuvių prozoje panaudojęs Mykolas Sluckis (romanai „Adomo obuolys“, 1966 m.; „Uostas mano – neramus“, 1968 m.) kritiškai gvildeno tuometinės inteligentijos problemas, neišvengiamai lėmusias biurokratinio mentaliteto susiformavimą. Panašių kūrybinės minties tendencijų būta ir daugelio kitų to meto rašytojų kūrinuose¹⁸⁹.

Tačiau ir toliau valdančioji partija demonstravo nuolatinį „rūpinimąsi“ kūrybine inteligentija. Vis stiprėjanti respublikos vadovų reakcija, kurią sukėlė Čekoslovakijos įvykiai, taip pat naujoji SSKP ideologija – siekis atkurti stalinizmą, aiškiai deklaruota 1969 m. LSSR kultūros darbuotojų suvažiavime, A. Sniečkaus kalboje: „Rašytojai, dailininkai, visi kultūros darbuotojai teisingai *reiškia susirūpinimą dėl tematikos susmulkėjimo šiuolaikinėje literatūroje, dėl buržuazinių filosofinių idėjų bei formalistinių eksperimentų apraiškų atskiruose pastarųjų metų literatūros, dailės darbuose*. Kaip taikliai pastebėjo Rašytojų sąjungos plenumo rašytojas Jonas Avyžius, pastaruoju metu tapo madinga kelti bendražmogiško humanizmo vėliavą, užmirštant, kieno rankos laiko jos kotą, t. y. už-

mirštant, kad *bendražmogiško humanizmo vėliava gali būti tik socialistinės santvarkos rankose*“¹⁹⁰ [išskirta mano. – K. Ū.].

Siekdama paveikti literatūros procesą, tuometinė valdžia ėmėsi ir organizacinių priemonių: 1969 m. RS spaudos organo „Literatūra ir menas“ redaktorių V. Reimerį pakeitė V. Radaitis, o 1970 m. „Vagos“ vyriausiąjį redaktorių A. Maldonį – K. Ambrasas. Pasikeitė ir LSSR RS vadovybė: rašytojų V suvažiavime (1970 m.) sąjungos pirmininką E. Mieželaitį pakeitė rašytojas A. Bieliauskas, pirmininko pavaduotoją J. Marcinkevičių – poetas A. Maldonis¹⁹¹. RS vėl išryškėjo partinės organizacijos vadovaujantis vaidmuo. Sugriežtinti ideologinę politiką valdžią neabejotinai privertė ir 1972-ųjų pavasario įvykiai Kaune, Romo Kalantos protesto fakelas. Budrumo įtampą palaikė ir SSKP CK 1972 m. nutarimas „Dėl literatūros ir meno kritikos“¹⁹². Vis labiau varžant menininkų kūrybines laisves aštuntajame dešimtmetyje, LSSR RS veikloje išryškėjo nemažai prieštaravimų. Atsirado atskiros rašytojų grupuotės, kurios tarpusavyje beveik nepalaikė ryšių, o LSSR RS valdyba, kaip rodo jos pirmininko A. Bieliausko pranešimas rašytojų VI suvažiavime (1976 m.), buvo akivaizdžiai bejėgė (galbūt veikė baimės veiksnys¹⁹³) pareikšti nuomonę apie literatūros procesą: trumpai apžvelgtos išleistos knygos, o drąsesni meniniai ieškojimai palikti be atgarsio. Minėta tendencija atsispindi ir 1976–1980 m. LSSR RS valdybos plenumų, prezidiumo nutarimuose, kurie tiesiog palydimi įsipareigojimais atlikti sąjunginių institucijų pavestus vienokius ar kitokius darbus, taip pat ataskaitose, lakoniškai išvardijant „atliktus darbus“; čia visada buvo ryškinami tie patys teigiami aspektai ir pasmerkami analogiški trūkumai (skirdavosi tik kritikuojamųjų ir giriamųjų pavardės)¹⁹⁴. Tačiau dauguma narių, ypač jaunųjų, liko abejingi RS organizuojamiems renginiams ir jų visai nelankė¹⁹⁵.

IŠVADOS

1. Atlikta kūrybinių sąjungų organizacinės struktūros analizė iš dalies atspindi menininkų ir jų organizacijų institucinės veiklos ypatumus. Orientacija į teritorinį ir sritinį kūrybinių darbuotojų telkimą rodo, kad pirmenybė buvo teikiama organizaciniams klausimams spręsti. Minėtų organizacijų narių meniniai interesai, pažiūros ir įsitikinimai, natūraliai jungiantys menininkų individualybes ir jų grupes, skatinantys jų kūrybinį aktyvumą bei meninius ieškojimus, organizacijos struktūrai įtakos neturėjo. Intensyviausia institucinė kūrybinių sąjungų plėtra vyko septintojo dešimtmečio pabaigoje–aštuntojo dešimtmečio pradžioje.

2. Nors oficialiai prie LSSR kūrybinių sąjungų valdybų steigiamų sekcijų ir komisijų, koordinavusių literatūros ir meno raidos procesą, skaičius kūrybinėse sąjungose išaugo, dauguma jų veikė stichiškai, pagal politinę konjunktūrą, savo veiklą apribodamos ūkinių-finansinių klausimų svarstymu. Šiek tiek savarankiškesnės buvo Dailininkų ir Kompozitorių sąjungų sekcijos ir komisijos.

3. Išankstinė cenzūra labiausiai buvo išplėtotą rašytojus vienijusioje organizacijoje. Darbas su pradedančiais literatais organizuotas itin kruopščiai siekiant kontroliuoti visas autorius puoselėjamas idėjas bei min-

tis iki joms patenkant į viešumą. Tai daryti turėjo padėti „vidinio cenzoriaus“ pagrindus formavusios komisijos darbu su jaunaisiais bei jaunųjų menininkų sekcijos. Kiek mažiau kontroliuoti „grynųjų“ menų atstovai – dailininkai ir kompozitoriai. Jie buvo savarankiškesni. Jaunųjų sekcijų ir darbu su jaunaisiais menininkais komisijų įsteigimui aštuntojo dešimtmečio viduryje daugiau įtakos turėjo besikeičiančios politinės konjunktūros.

4. „Kūrybine-idėjine“ kūrybinių sąjungų narių kvalifikacija besirūpinusios pirminės partinės organizacijos dėl nepalankiai mažo bendro kūrybinių sąjungų narių ir jų partinei organizacijai priklausiusių skaičiaus santykio nepajėgė išspręsti politinio švietimo klausimo. Septintajame dešimtmetyje jį perdavus kūrybinėms sekcijoms, problema taip ir liko formali iki nagrinėjamojo laikotarpio pabaigos.

5. Kultūros politikai dažnai turėjo įtakos ir kūrybinių sąjungų vadovų asmenybės. Be ne labiausiai savo nariais rūpinosi LSSR DS valdyba, vadovaujama liberalių pažiūrų pirmininko J. Kuzminskio. Panaši padėtis susiklostė ir LSSR KS, kuri sugebėjo kūrybos klausimais išlikti laisva ir nepriklausoma. Kitaip negu DS ir KS, Rašytojų sąjungos vadovai buvo labiau veikiami politinės konjunktūros ir beveik nesirūpino realiais savo sąjungos narių poreikiais.

PRIEDAI

1 lentelė. Kūrybinių sąjungų sekcijų ir komisijų skaičiaus kaita 1956–1980 m.¹⁹⁶

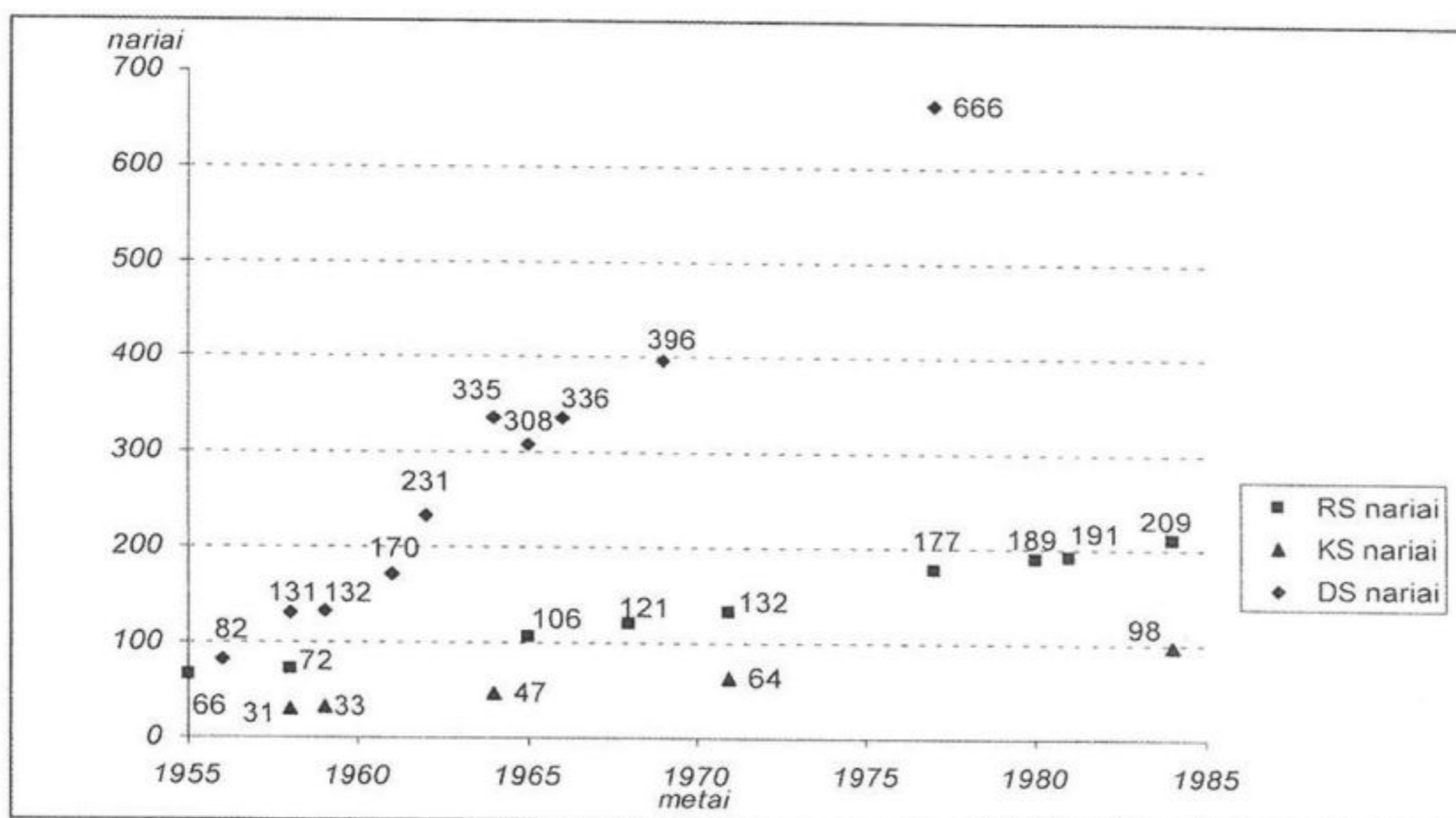
Eil. Nr.	Kūrybinė sąjunga	Metai	
		1956	1980
1.	RS	<p>Sekcijos</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Prozininkų 2. Poetų 3. Rusų rašytojų 4. Vertėjų 5. Vaikų literatūros 6. Literatūros kritikų 7. Jaunųjų rašytojų <p>Komisijos</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Teatro ir dramaturgijos 2. Darbui su jaunaisiais rašytojais 3. Santykiams su brolišku tautų rašytojais, leidyklomis ir periodinių leidinių redakcijomis palaikyti 	<p>Sekcijos</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Prozininkų 2. Poetų 3. Rusų rašytojų 4. Jaunųjų rašytojų <p>Komisijos</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Dramaturgijos 2. Vaikų ir jaunimo literatūros 3. Literatūros mokslo ir kritikos 4. Literatūros meninio vertinimo 5. Publicistikos 6. Karinės patriotinės literatūros 7. Literatūrinių ryšių 8. Naujų narių priėmimo 9. Darbui su jaunaisiais rašytojais
2.	KS	<p>Sekcijos</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Muzikologų 	<p>Sekcijos</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Muzikologų 2. Masinių žanrų muzikos 3. Sceninių žanrų muzikos 4. Estradinės muzikos 5. Jaunųjų kompozitorių 6. Vaikų muzikos 7. Muzikos kritikų <p>Komisijos</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Muzikos propagandos 2. Spaudos ir plokštelių 3. Saviveiklinių kompozitorių 4. Muzikinio šefavimo 5. Darbui su jaunaisiais kompozitoriais

1 lentelės tęsinys

Eil. Nr.	Kūrybinė sąjunga	Metai	
3.	DS	1956	1980
		<p style="text-align: center;">Sekcijos</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Tapybos 2. Grafikos 3. Skulptūros 4. Keramikos 5. Taikomosios dailės 6. Dailėtyros 7. Teatro dailininkų 	<p style="text-align: center;">Sekcijos</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Tapybos 2. Grafikos 3. Skulptūros 4. Taikomosios dekoratyvinės dailės 5. Teatro ir kino dailės 6. Dailėtyros 7. Monumentalistų <p style="text-align: center;">Komisijos</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Akvarelistų 2. Darbui su jaunaisiais dailininkais 3. Dailės parodų organizavimo 4. Jaunimo estetinio auklėjimo 5. Kaimo šefavimo 6. Karių ir VRM šefavimo 7. Ryšiams su broliškomis respublikomis ir užsienio šalimis 8. Butų ir kūrybinių dirbtuvių skirstymo 9. Spaudos ir informacijos 10. Ryšiams su kūrybinėmis organizacijomis ir Meno darbuotojų rūmais 11. Ryšiams su dailės mokyklomis ir naujais dailės židiniais rajonuose¹⁹⁷

2 lentelė. Kūrybinių sąjungų pirminių partinių organizacijų narių kaita 1956–1975 m.¹⁹⁸

Metai	RS ¹⁹⁹	DS ²⁰⁰	KS ²⁰¹
1956	18 (3 kand.)	–	–
1957	–	–	–
1958	22	9	4
1959	–	10 (7 kand.)	–
1960	–	–	4
1961	29	16 (1 kand.)	5
1962	–	–	–
1963	30	17	–
1964	–	19	–
1965	30	–	–
1966	–	–	–
1967	–	–	–
1968	36	–	–
1969	–	20 (2 kand.)	6
1970	39	–	–
1971	41	–	9 (2 kand.)
1972	35	–	9 (3 kand.)
1973	–	26	12
1974	42	28	–
1975	42	–	–

1 schema. Rašytojų, kompozitorių ir dailininkų sąjungų narių skaičiaus kaita 1955–1985 m.²⁰²

Nuorodos

¹ Sąvoka „viešasis diskursas“ vartojama informacijos sklaidai įvairiomis komunikacijos priemonėmis apibrėžti.

² A. Streikus, „Ideologinė cenzūra Lietuvoje 1956–1989 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 2004, Nr. 1(15), p. 44.

³ V. Tininis, *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*, V., 1994.

⁴ D. Blažytė-Baužienė, „Kultūrinė autonomija Lietuvoje: realybė ar regimybė?“, *Metai*, 2002, Nr. 8–9, p. 131–146; „Lietuvos inteligentija ir visuomenė tarybinės priklausomybės metais“, *Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988–1991 metais*, V., 2000, p. 49–73; „Kūrybinė inteligentija – tautinės savimonės puoselėtoja“, *Lietuvos sąjūdis ir valstybės idealų įgyvendinimas*, V., 1998, p. 232–239.

⁵ *Mind against the Wall: Essays on Lithuanian Culture under the Soviet occupation*, ed. V. Vardys, Chicago, 1983.

⁶ R. Misiūnas, R. Taagepera, *Baltijos valstybės: priklausomybės metai (1940–1980)*, V., 1992.

⁷ W. Laqueur, *Europa mūsų laikais. 1945–1992*, V., 1995; M. E. Malia, *The Soviet Tragedy: A History of Socialism in Russia 1917–1991*, New York, 1994, p. 237–242; R. J. Crampton, „The Communist System“, *Eastern Europe in the Twentieth Century*, London–New York, 1995, p. 240–250; T. Reimekis, „Cultural Assertiveness“, *Opposition to Soviet Rule in Lithuania 1945–1980*, Chicago, 1980, p. 85–93.

⁸ *Priklausomybės metų (1940–1990) lietuvių visuomenė: pasipriešinimas ir lar prisitaikymas* (konferencijos pranešimai, V., 1995 m. birželio 27–29 d.), V., 1996; *Dailė, muzika ir teatras valstybės gyvenime 1918–1998* (mokslinės konferencijos pranešimai, V., 1998 m. kovo 26–27 d.), V., 1998.

⁹ A. Streikus, op. cit., p. 43–67.

¹⁰ J. Pukinskaitė, „Glavlitas Lietuvoje 1953–1964 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 2004, Nr. 2(16), p. 124–144.

¹¹ A. Skorupskas, „Sovietinės ideologinės cenzūros raida Lietuvoje (1964–1989 m.)“, *ibid.*, 2005, Nr. 1(17), p. 100–127.

¹² Т. Горяева, *Политическая цензура СССР 1917–1991 г. г.*, Москва, 2002.

¹³ E. Vaitiekienė, *Kūrybinės sąjungos Lietuvoje 1960–1985 metais* (daktaro disertacija), V., 1993. Iš ankstesnių autorės tyrinėjimų minėtini šie straipsniai: „Lietuvos TSR kūrybinių sąjungų struktūra 1960–1980 m.“, *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai*, A serija, V., 1986, t. 4(97), p. 70–83; „Lietuvos TSR kūrybinių sąjungų darbas su jaunaisiais me-

ninkais“, *Jaunųjų istorikų darbai*, V., 1984, p. 69–73. Minėtuose straipsniuose autorė tik faktografiškai aprašo kūrybinių sąjungų organizacinę raidą, jos neanalizuoja. Pabrėžtina ir tai, kad autorė ne visur nurodo konkretaus archyvo fondo, apyrašo, bylų ir lapų numerius, neretai pridėdama priedą: „remiantis esančių kūrybinių sąjungų archyvų duomenimis“.

¹⁴ E. Baliutytė, *Laiko įkaitė ir partnerė: lietuvių literatūros kritika 1945–2000*, V., 2002.

¹⁵ Naudojantis LLMA esančiais Rašytojų, Dailininkų, Kompozitorių sąjungų fondais susidurta su dar vienu sunkumu – kai kurios mus dominusios bylos, pavyzdžiui, Rašytojų sąjungos VI (1976 m.), Kompozitorių ir Dailininkų sąjungų VII (1975 ir 1969 m.) ir VIII (1979 ir 1973 m.) suvažiavimų medžiaga į archyvą negražinta ir saugoma minėtų įstaigų archyvų fonduose.

¹⁶ A. Bieliauskas, *Abipus Rubikono: paliudijimai*, kn. 3–5, V., 1999–2002; E. Mieželaitis, *Nereikalingas žmogus. Akcentai: autobiografinis esė* [parengė V. Sventickas], V., 2003; J. Keliuotis, *Mano autobiografija: atsiminimai*, V., 2003; V. Kisarauskas, *Dienoraščiai, atsiminimai*, V., 1999; P. Palilionis, *Svajojęs gražų gyvenimą: apmatai Juozo Grušo portretui*, V., 2001; J. Juzeliūnas, *Straipsniai, kalbos, pokalbiai, amžininkų prisiminimai*, V., 2002; *Juoda ir balta: prisiminimai apie Stasį Krasauską*, sud. A. Krasauskaitė, V., 2004.

¹⁷ *Rašytojas pokario metais: Dokumentų rinkinys*, V., 1991.

¹⁸ *Literatūra (1940–1960): Dokumentų rinkinys*, V., 1992.

¹⁹ *Muzika (1940–1960): Dokumentų rinkinys*, V., 1992.

²⁰ R. Lankauskas, „Viską pastebintis sutvėrimas, turėjęs šimtus veidų ir kaukių...“, [apie straipsnių ir dokumentų rinkinio „Rašytojas ir cenzūra“ vertinimus spaudoje], *Nemunas*, 1993, Nr. 11–12, p. 40–41; V. Rubavičius, „Suvaidinta tiesa“, *Literatūra ir menas*, 1992, gruodžio 5, Nr. 49, p. 3; V. Kukulius, „Cenzūra kaip mąstymo būdas“, *Nemunas*, 1993, Nr. 3, p. 8–10; L. Gadeikis, „Blogis yra konkretus“, *Metai*, 1993, Nr. 4, p. 96–99.

²¹ *Rašytojas ir cenzūra: Straipsnių ir dokumentų rinkinys*, V., 1992.

²² *Nutarimai ideologiniais klausimais (LKP CK nutarimų ideologiniais klausimais, priimtų 1962–1963 metais, išdėstymai)*, V., 1964; *Nutarimai ideologiniais klausimais (LKP CK nutarimų ideologiniais klausimais, priimtų 1962–1967 metais, išdėstymai)*, V., 1968; *Nutarimai ideologiniais klausimais (LKP CK nutarimų ideologiniais klausimais, priimtų 1962–1971 metais, išdėstymai)*, V., 1971.

²³ *LTSR Rašytojų sąjungos organizacinė veikla 1976–1980 m.*, V., 1981; *LTSR Rašytojų sąjungos organizacinė veikla 1981–1985 m.*, V., 1986.

²⁴ T. Gorajeva visos SSRS cenzūros sistemą 1970–1980 m. laikotarpiu apibūdino kaip nuolatinį režimui nepalankių reiškinių viešajame gyvenime slopinimą, kartu siekiant išlaikyti nepriekaištingą oficialiosios kultūros įvaizdį ir neva teikiamo visuomeninio informatyvumo visateisiškumą. Žr.: T. Горяева, op. cit., c. 350.

²⁵ A. Garliauskas, *Inteligentija 1940–1941 metais*, V., 1991, p. 28.

²⁶ K. Antanaitis, *Lietuviškoji sovietinė nomenklatūra*, Kaunas, 1998, p. 34; M. Malia, op. cit., p. 237–238.

²⁷ *Lietuvių literatūros enciklopedija*, V., 2001, p. 461–462.

²⁸ *Lietuvos TSR konstitucija* (pagrindinis įstatymas), priimta IX šaukimo LTSR AT neeilinėje devintojoje sesijoje 1978 m. balandžio 20 d., V., 1987, p. 6.

²⁹ Tyrimui naudoti Lietuvos literatūros ir meno archyve (toliau – LLMA) aptikti Lietuvoje veikusių kūrybinių sąjungų įstatai: *TSRS Rašytojų sąjungos įstatai*, V., 1972. Minėti įstatai patvirtinti 1971 m. liepos 2 d. SSRS RS V suvažiavime. 1934 m. SSRS RS I suvažiavime buvo patvirtinti šios sąjungos įstatai; jie patikslinti ir sukonkretinti 1959 m., iš dalies papildyti 1967 ir 1971 m. Žr.: E. Vaitiekienė, „Lietuvos TSR kūrybinių sąjungų struktūra 1960–1980 m.“, p. 74. Darbe remtasi SSRS RS 1971 m. įstatų redakcija, nes ankstesnių įstatų surasti nepavyko. *LTSR DS statutas*, 1945 m. sausio 4 d., LLMA, f. 146, ap. 1, b. 10, l. 2; *LTSR KS įstatai*, 1945 m., ibid., f. 21, ap. 1, b. 2, l. 1–2.

³⁰ LSSR RS valdybos 1970 m. gruodžio 23 d. protokolas (pasiūlymai dėl SSRS RS įstatų keitimo), ibid., f. 34, ap. 1, b. 573, l. 2.

³¹ LSSR RS valdybos narių sąrašas, 1951 m. sausio 1 d., *Literatūra*, p. 177.

³² LSSR RS valdybos sekretoriaus A. Pociaus ataskaitinis pranešimas RS V suvažiavimui, 1970 m. gegužės 27–28 d., LLMA, f. 34, ap. 1, b. 566, l. 69.

³³ *LTSR Rašytojų sąjungos organizacinė veikla 1976–1980 m.*, p. 3.

³⁴ LSSR KS pirmininko E. Balsio ataskaitinis pranešimas KS III suvažiavimui, 1956 m. kovo 12 d., LLMA, f. 21, ap. 1, b. 105, l. 29.

³⁵ LSSR KS V suvažiavimo protokolas-stenograma, 1966 m. sausio 16–19 d., ibid., b. 326, l. 42.

³⁶ LSSR DS valdybos narių, išrinktų DS I suvažiavime 1952 m. gruodžio 4–6 d., sąrašas, ibid., f. 146, ap. 1, b. 135, l. 8.

³⁷ LSSR DS valdybos narių sąrašas po DS III suvažiavimo 1958 m. gruodžio 2–4 d., ibid., b. 220, l. 62–64.

³⁸ LSSR DS valdybos narių, išrinktų DS IX suvažiavime 1977 m. sausio 27–28 d., sąrašas, ibid., b. 432, l. 32; plg.: E. Vaitiekienė, „Lietuvos TSR kūrybinių sąjungų struktūra 1960–1980 m.“, p. 75.

³⁹ LSSR RS valdybos posėdžio 1951 m. gruodžio 20 d. protokolas, *Literatūra*, p. 203.

⁴⁰ LSSR RS valdybos pirmininko A. Bieliausko 1970 m. birželio 17 d. raštas LSSR MT pirmininko pavaduotojai L. Diržinskaitei, LLMA, f. 34, ap. 1, b. 592, l. 4.

⁴¹ LSSR RS revizijos komisijos 1965 m. gruodžio 13 d. ataskaita Lietuvos rašytojų IV suvažiavimui, ibid., b. 472, l. 34.

⁴² Kol Kaune nebuvo rašytojų organizacijos, literatūrinį jaunimą būrė, jų kūrybą spausdino „Kauno tiesos“ kultūros ir meno puslapis „Kūrybinė savaitė“, įkurtas laikraščio atsakingojo sekretoriaus L. Gudaičio. Nuo 1956 m. veikė jaunųjų rašytojų sekcija, suburta poeto J. Macevičiaus. Šiame sambūryje buvo ir tremtinių, todėl Kauno jaunųjų rašytojų sekcijos veikla, anot jos buvusio nario V. Kymanto, „vilniškiams buvo tarsi krislas akyse“. Kaip savotiška „maišto“ transformacija 1967 m. balandžio mėn. pasirodė pirmasis „Nemuno“, bene laisviausio SSRS žurnalo, numeris; plačiau žr.: V. Kymantas, „Kas vyko Kaune prieš išeinant pirmajam „Nemuno“ numeriui“, *Vakarinės naujienos*, 1997, liepos 16, Nr. 135; A. Juozaitis, „Tarp „Nemuno“ ir „Santaros“, *Gimtasis kraštas*, 1995, rugpjūčio 17–23, Nr. 31, p. 7; M. Zingeris, „Vaga nesikeis“ (pokalbis su „Nemuno“ redaktoriumi A. Mikuta), *Laikinoji sostinė*, 1997, balandžio 26, Nr. 81, p. 8; J. Četauskaitė, „Pirmosios aktų fotografijos šokiravo valdžią ir visuomenę“, ibid., p. 9; V. Kiaušas-Elmiškis, „Rašytojų Kaune buvo, yra ir tikriausiai visados bus“ (pokalbis su Lietuvos RS Kauno skyriaus pirmininku P. Palilioniu), *Literatūra ir menas*, 2002, sausio 25, Nr. 4.

⁴³ LSSR RS valdybos pirmininko A. Bieliausko 1970 m. birželio 17 d. raštas LSSR MT pirmininko pavaduotojai L. Diržinskaitei, LLMA, f. 34, ap. 1, b. 592, l. 4–5. Rašte pažymima, kad Kaune gyvena 8 rašytojai, o aktyviai besireiškiantys jaunieji literatai yra rimtas rezervas steigiant RS skyrių Kaune. Remiantis LKP CK sekretoriato 1970 m. lapkričio 23 d. nutarimu Nr. 83 ir LSSR MT 1971 m. kovo 24 d. nutarimo potvarkiu Nr. 201, 1971 m. balandžio 6 d. įsteigtas LSSR RS Kauno skyrius.

⁴⁴ LSSR DS IX suvažiavimo 1977 m. sausio 27–28 d. medžiaga, LLMA, f. 146, ap. 1, b. 614, l. 5; informacija apie LSSR DS veiklą 1977–1981 m., ibid., b. 702, l. 19–21.

⁴⁵ LSSR KS revizijos komisijos pirmininko V. Kaičiūškio ataskaita KS IX suvažiavimui, 1984 m. balandžio 25 d., ibid., f. 21, ap. 1, b. 597, l. 125.

⁴⁶ *LTSR Rašytojų sąjungos organizacinė veikla 1981–1985 metais*, p. 20.

⁴⁷ K. Antanaitis, op. cit., p. 71.

⁴⁸ Rašytojų sąjungos kūrybinių sekcijų nuostatai. Išrašas iš SSRS RS sekretoriato posėdžio 1951 m. gruodžio 6 d. protokolo, *Literatūra*, p. 201.

⁴⁹ *Ibid.*, p. 202.

⁵⁰ LSSR RS valdybos pirmininko J. Šimkaus ataskaita apie sąjungos veiklą 1949–1951 m., *ibid.*, p. 185; *LTSR Rašytojų sąjungos organizacinė veikla 1976–1980 m.*, p. 14; plg.: E. Vaitiekienė, „LTSR kūrybinių sąjungų struktūra 1960–1980 m.“, p. 79.

⁵¹ I. Pleikienė, „Lietuvos dailininkų sąjungos jaunųjų dailininkų veikla“, *Dailė, muzika ir teatras valstybės gyvenime 1918–1998 m.*, V., 1998, p. 34–40.

⁵² LKP CK 1977 m. sausio 10 d. nutarimas „Dėl priemonių vykdant TSKP CK 1976 m. nutarimą „Dėl darbo su kūrybiniu jaunimu“, *LKP ideologinio darbo klausimai: Dokumentų rinkinys (1975–1979)*, V., 1981, p. 212.

⁵³ A. Streikus, op. cit., p. 58.

⁵⁴ LKP CK 1978 m. balandžio 24 d. nutarimas „Dėl priemonių vykdant TSKP CK 1972 m. nutarimą „Dėl literatūros ir meno kritikos“, *LKP ideologinio darbo klausimai: Dokumentų rinkinys (1975–1979)*, p. 218–219.

⁵⁵ LKP CK ir LSSR MT 1979 m. kovo 12 d. nutarimas Nr. 99 dėl papildomos respublikinės premijos už literatūros ir meno kritiką įsteigimo, LLMA, f. 34, ap. 1, b. 758, l. 1–1 a.

⁵⁶ *LTSR Rašytojų sąjungos organizacinė veikla 1976–1980 m.*, p. 12.

⁵⁷ LSSR RS valdybos pirmininko pavaduotojo V. Bubnio 1979 m. vasario 28 d. raštas LSSR MT, LLMA, f. 34, ap. 1, b. 771, l. 10–11.

⁵⁸ Lietuvos profesinių sąjungų tarybos ir RS valdybos 1969 m. spalio 1 d. nutarimas, *ibid.*, b. 544, l. 13–22; plg.: E. Vaitiekienė, „LTSR kūrybinių sąjungų struktūra 1960–1980 m.“, p. 79.

⁵⁹ LSSR RS valdybos pranešimas SSRS RS sekretoriatui apie literatūros propagandą respublikoje, *Literatūra*, p. 339–341.

⁶⁰ Informacija apie LSSR DS veiklą 1977–1981 m., LLMA, f. 146, ap. 1, b. 702, l. 3–4.

⁶¹ LSSR RS sekcijos ir komisijos 1977 m., *ibid.*, f. 34, ap. 1, b. 728, l. 18.

⁶² Revizijos komisijos pirmininko V. Kairiūkščio ataskaita LSSR KS IX suvažiavimui, *ibid.*, f. 21, ap. 1, b. 597, l. 126–127.

⁶³ E. Baliutytė, op. cit., p. 12.

⁶⁴ Kūrybinių sąjungų įstatuose buvo numatyta, kad minėtos organizacijos siejo tik profesionalius literatūros ir meno darbuotojus, t. y. tik tuos, kuriems literatūra ir menas yra pagrindinė profesija. Pagal įsta-

tus, RS vienijo prozininkus, poetus, dramaturgus, kritikus, literatūros istorikus ir vertėjus, paskelbusius „savarankišką meninę reikšmę turinčių veikalų“, DS – vaizduojamosios dailės darbuotojus: tapytojus, skulptorius, grafikus, teatro dailininkus, dailininkus apiformintojus, liaudies meistrus ir asmenis, turinčius mokslo arba mokslinio tyrinėjimo darbų vaizduojamosios dailės srityje, KS – kompozitorius ir muzikologus. Žr.: *TSRS Rašytojų sąjungos įstatai*, p. 10–11; *LTSR DS statutas*, 1945 m. sausio 4 d., LLMA, f. 146, ap. 1, b. 10, l. 2; *LTSR KS įstatai*, 1945 m., *ibid.*, f. 21, ap. 1, b. 2, l. 3.

⁶⁵ 3 skyriaus 7 punktas, „Priėmimo į TSRS rašytojų sąjungą tvarka“, *TSRS Rašytojų sąjungos įstatai*, p. 14.

⁶⁶ *LTSR KS įstatai*, 1945 m., LLMA, f. 21, ap. 1, l. 7.

⁶⁷ Žr.: *LTSR DS statutas*, 1945 m. sausio 4 d., *ibid.*, f. 146, ap. 1, b. 10, l. 3; *TSRS Rašytojų sąjungos įstatai*, p. 16.

⁶⁸ D. Blažytė-Baužienė, „Kultūrinė autonomija Lietuvoje...“, p. 141.

⁶⁹ J. Keliuotis, *Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 14, 488–489.

⁷⁰ R. Tutlytė, „Juozo Keliuočio antroji sekimo byla“, *J. Keliuotis*, op. cit., p. 533–548. Apie KGB pinkles rašė ir pats J. Keliuotis; plačiau žr.: *ibid.*, p. 12–17, 477–485.

⁷¹ A. Miškinio kalba LSSR RS III suvažiavime, 1959 m. sausio 21 d., LLMA, f. 34, ap. 1, b. 244, l. 36–37.

⁷² LKP CK Kultūros skyriaus vedėjo J. Bielinio 1971 m. vasario 17 d. pažyma apie A. Miškinį, Lietuvos ypatingojo archyvo LKP dokumentų skyrius (toliau – LYA LKP DS), f. 1771, ap. 246, b. 62, l. 9.

⁷³ LSSR RS valdybos pirmininko J. Šimkaus ataskaita apie sąjungos veiklą 1949–1951 m., *Literatūra*, p. 185; LSSR RS valdybos pirmininko A. Maldonio ataskaitinis pranešimas RS VII suvažiavimui, *LTSR Rašytojų sąjungos organizacinė veikla 1976–1980 m.*, p. 15–16; plg.: E. Vaitiekienė, „LTSR kūrybinių sąjungų struktūra 1960–1980 m.“, p. 79.

⁷⁴ Literatūriniai konsultantai, įkūrus komisiją darbui su jaunaisiais bei jaunųjų rašytojų sekciją, prisišliejo prie jų.

⁷⁵ T. Venclovos terminas. Poetas buvo pirmasis iš rašytojų, prabilęs apie „vidinio cenzoriaus“ fenomeną jau gyvendamas užsienyje. Jis teigė, kad totalitarinės valstybės cenzūra ir okupacinis režimas visų kūrėjų sąmonėje pamažu įskiepijo „vidinį cenzorių“, kuris kartu su režimo oficialiąja cenzūra kontroliuoja jų kūrybą; plačiau žr.: T. Venclova, „Žaidimas su cenzoriu“, *Tekstai apie tekstus*, Chicago, 1985, p. 122.

- ⁷⁶ Susirašinėjimas su pradedančiaisiais poetais ir prozininkais 1955–1956 m., LLMA, f. 34, ap. 1, b. 188–189.
- ⁷⁷ J. Jakštas, „Pasąmonėj – spygliai...“, *Rašytojas ir cenzūra*, p. 58.
- ⁷⁸ J. Juškaitis, *Lyra ant gluosnio*, V., 1998, p. 104.
- ⁷⁹ V. Bubnys, „Basom per aštrius akmenis“, *Rašytojas ir cenzūra*, p. 17.
- ⁸⁰ A. Bieliauskas, *Abipus Rubikono: paliudijimai*, kn. 3: *Molinis kalnas*, V., 1999, p. 177.
- ⁸¹ V. Kubilius, „Kaip neatslūgstanti grėsmė“, *Rašytojas ir cenzūra*, p. 101.
- ⁸² Cz. Miłosz, *Pavergtas protas*, V., 1995, p. 92.
- ⁸³ J. Juškaitis, op. cit., p. 109.
- ⁸⁴ L. Šepetys, „Tas nelemtas duetas: rašytojas ir cenzūra“, *Rašytojas ir cenzūra*, p. 375.
- ⁸⁵ LSSR RS valdybos pirmininko A. Maldonio ataskaitinis pranešimas RS VII suvažiavimui, *LTSR Rašytojų sąjungos organizacinė veikla 1976–1980 m.*, p. 14.
- ⁸⁶ Žurnalo „Pergalė“ redaktoriaus A. Baltakio kalba uždarame LSSR RS pirminės partinės organizacijos (toliau – partinės organizacijos) 1969 m. kovo 20 d. susirinkime, LYA LKP DS, f. 4628, ap. 5, b. 11, l. 10.
- ⁸⁷ LSSR RS partinio biuro sekretoriaus K. Ambroso ataskaitinis pranešimas, 1969 m. spalio 30 d., *ibid.*, l. 44–46.
- ⁸⁸ LSSR RS partinio biuro sekretoriaus A. Baltakio ataskaitinis pranešimas, 1973 m. spalio 22 d., *ibid.*, b. 13, l. 107.
- ⁸⁹ LKP CK 1977 m. sausio 10 d. nutarimas „Dėl priemonių vykdant TSKP CK 1976 m. nutarimą „Dėl darbo su kūrybiniu jaunimu“, *LKP ideologinio darbo klausimai: Dokumentų rinkinys (1975–1979)*, p. 212.
- ⁹⁰ I. Pleikienė, op. cit., p. 34.
- ⁹¹ Vengrijos ir Lenkijos įvykiai, kuriems bene didžiausią impulsą suteikė kritiškos intelektualų kalbos sovietinio režimo atžvilgiu, paskatino partijos vadovus griebtis atitinkamų priemonių – 1956 m. gruodžio 19 d. SSKP CK parengė slaptą laišką „Dėl politinio masinio partinių organizacijų darbo sustiprinimo ir kelio antitarybinių elementų išpuoliams užkirtimo“. Žr.: A. Streikus, op. cit., p. 45.
- ⁹² „Smogti ideologine kryptimi“ [LKP CK sekretoriaus A. Sniečkaus pasikalbėjimas su LTSR rašytojų sąjungos nariais komunistais 1957 m. sausio 16–18 d.], *Švyturys*, 1989, Nr. 22, p. 26.
- ⁹³ Svarstant šį partinį dokumentą LSSR DS III suvažiavimo rezoliucijoje numatyta „įpareigoti DS valdybą stiprinti idėjinį ir politinį darbą dailininkų tarpe, užtikrinti pilnesnį socialistinio realizmo metodo ir marksistinės-lenininės estetikos įsisavinimą“, „sustiprinti estetinio auklėjimo darbą respublikos jaunimo tarpe, plačiau įtraukti dailininkus ir teoretikus į paskaitų jaunimo tarpe organizavimą, susitikimus, parodas, pašnekesius“, taip pat „prašyti LTSR Kultūros ministeriją įsteigti LTSR Dailės instituto Meno istorijos ir teorijos katedrą, kuri ruoštų respublikai šios srities specialistus“. Žr.: LSSR DS III suvažiavimo rezoliucija, 1958 m. gruodžio 8 d., LLMA, f. 146, ap. 1, b. 201, l. 145–146, 148.
- ⁹⁴ Revizijos komisijos 1964 m. vasario 4 d. ataskaitinis pranešimas DS V suvažiavimui, *ibid.*, b. 304, l. 16.
- ⁹⁵ I. Pleikienė, op. cit., p. 38.
- ⁹⁶ *Ibid.*, p. 39–40.
- ⁹⁷ LSSR KS valdybos pirmininko E. Balsio 1966 m. lapkričio 16 d. ataskaitinis pranešimas KS V suvažiavimui, LLMA, f. 21, ap. 1, b. 326, l. 44.
- ⁹⁸ LKP CK 1977 m. sausio 10 d. nutarimas „Dėl priemonių vykdant TSKP CK 1976 m. nutarimą „Dėl darbo su kūrybiniu jaunimu“, *LKP ideologinio darbo klausimai: Dokumentų rinkinys (1975–1979)*, p. 212.
- ⁹⁹ LSSR KS revizijos komisijos 1984 m. balandžio 5 d. ataskaita KS IX suvažiavimui, LLMA, f. 21, ap. 1, b. 597, l. 127.
- ¹⁰⁰ LSSR RS revizijos komisijos pirmininko E. Mieželaičio 1954 m. rugsėjo 1 d. pranešimas rašytojų II suvažiavimui, *Literatūra*, p. 239. Kaip pavyzdį E. Mieželaitis įvardijo dingusį M. Ivaškevičiaus pjesės „Kova“ vieną skaitomą egzempliorių su pastabomis ir keliomis recenzijomis.
- ¹⁰¹ *Ibid.*, p. 240. Pavyzdžiui, V. Suchockio-Audronašos pjesė „Saulėtekis“ dramaturgų sekcijoje gulėjo 14 mėnesių.
- ¹⁰² *Ibid.* Iki 1954 m. prie RS valdybos veikė dramaturgų, prozininkų, poetų, vaikų literatūros, rusų rašytojų, jaunųjų rašytojų bei vertėjų sekcijos. Pastaroji veikė tik kurį laiką; jos pagrindinė užduotis buvo išversti lietuvių rašytojų kūrinius 1954 m. Maskvoje vykusiai Lietuvos literatūros ir meno dekadai; plačiau žr.: D. Blažytė, „1954 m. Lietuvos literatūros ir meno dekada Maskvoje: sumanytojai ir rengėjai“, *Lietuvos istorijos metraštis. 1994 metai*, V., 1995, p. 110–133.
- ¹⁰³ LSSR RS revizijos komisijos pirmininko E. Mieželaičio 1954 m. rugsėjo 1 d. pranešimas rašytojų II suvažiavimui, *Literatūra*, p. 241.
- ¹⁰⁴ A. Griciaus 1955 m. gruodžio 13 d. pranešimas LSSR RS dramaturgų sekcijos ataskaitiniame rinkiminiame susirinkime, *ibid.*, p. 269.
- ¹⁰⁵ LSSR RS partinės organizacijos biuro sekretoriaus V. Reimerio 1958 m. lapkričio 12 d. ataskaitinis pranešimas, LYA LKP DS, f. 4628, ap. 5, b. 2, l. 4.
- ¹⁰⁶ LSSR RS partinės organizacijos biuro sekretoriaus V. Reimerio 1959 m. gruodžio 14 d. ataskaitinis pranešimas, *ibid.*, b. 3, l. 55.

¹⁰⁷ L. Vaineikytės ataskaitinis pranešimas LSSR DS II suvažiavimui 1956 m., LLMA, f. 146, ap. 1, b. 177, l. 36–37.

¹⁰⁸ LSSR DS partinės organizacijos susirinkimo 1958 m. sausio 6 d. protokolas, LYA LKP DS, f. 15486, ap. 1, b. 1, l. 8.

¹⁰⁹ LSSR DS partinės organizacijos uždaro susirinkimo 1959 m. spalio 23 d. protokolas, *ibid.*, b. 2, l. 50.

¹¹⁰ LSSR KS atsakingojo sekretoriaus E. Balsio pranešimas KS III suvažiavimui, LLMA, f. 21, ap. 1, b. 105, l. 37.

¹¹¹ LSSR KS partinės organizacijos sekretoriaus V. Baumilo 1959 m. rugsėjo 25 d. pranešimas „LTSR KS veikla LKP VI plenumo nutarimų šviesoje“, LYA LKP DS, f. 15485, ap. 1, b. 2, l. 19.

¹¹² Kaip žinoma, partinės vadovybės santykiai su inteligentija tiesiogiai priklausė nuo valstybės vadovų kaitos: ir N. Chruščiovo, ir L. Brežnevo „apšilimo“ valdžioje laikotarpiu kultūros reikalai paprastai likdavo nuošalėje, todėl susidarydavo tariamas „varžtų atleidimo“ įspūdis, tačiau po dvejų trejų metų grįždavo įprastas prievartos režimas. Žr.: D. Blažytė-Baužienė, „Kultūrinė autonomija Lietuvoje...“, p. 138.

¹¹³ LSSR RS revizijos komisijos 1965 m. gruodžio 13 d. ataskaita rašytojų IV suvažiavimui, LLMA, f. 34, ap. 1, b. 472, l. 5–6.

¹¹⁴ V. Kisarauskas, *op. cit.*, p. 42.

¹¹⁵ LKP CK biuro 1969 m. vasario 10 d. posėdžio protokolas, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 242, b. 47, l. 3–8; A. Streikus, *op. cit.*, p. 52–53.

¹¹⁶ LSSR RS partinės organizacijos susirinkimo 1974 m. spalio 28 d. protokolas, LYA LKP DS, f. 4628, ap. 5, b. 13, l. 203.

¹¹⁷ LSSR RS partinės organizacijos susirinkimo 1972 m. vasario 21 d. protokolas, *ibid.*, b. 12, l. 44–45.

¹¹⁸ Respublikinės jaunųjų kūrybinių darbuotojų tarybos prie Lietuvos LKJS Centro komiteto rekomendacijos, priimtose bendrame LLKJS CK Propagandos ir kultūrinio-masinio darbo skyriaus bei tarybos posėdyje, 1978 m. gruodžio 21 d., LLMA, f. 34, ap. 1, b. 771, l. 17–17 a. p.

¹¹⁹ LSSR RS valdybos 1979 m. kovo 13 d. pažyma LKP CK „Dėl Lietuvos TSR Rašytojų sąjungos darbo vykdant TSKP CK 1972 m. nutarimą „Dėl literatūros ir meno kritikos“, *ibid.*, l. 13–15.

¹²⁰ LSSR RS valdybos pirmininko A. Maldonio ataskaitinis pranešimas RS VII suvažiavimui, *LTSR Rašytojų sąjungos organizacinė veikla 1976–1980 metais*, p. 16.

¹²¹ *Ibid.*, p. 10.

¹²² *Ibid.*, p. 11.

¹²³ A. Maldonis, „Ideologinė vėtyklė ir jos sietai“, *Rašytojas ir cenzūra*, p. 298.

¹²⁴ A. Streikus, *op. cit.*, p. 59.

¹²⁵ LSSR DS partinės organizacijos 1969–1970 m. ataskaita, LYA LKP DS, f. 15486, ap. 1, b. 10, l. 196, 199–200.

¹²⁶ Jauni dailininkai, turėję tapti visuotinai propaguojamo socialistinio realizmo atstovais, į SSRS DS akiratį pateko dar 1949 m. pavasarį SSRS DS organizaciniam komitetui įkūrus komisiją darbui su jaunaisiais dailininkais. Tokia pat komisija 1949 m. balandžio mėn. įkurta ir LSSR DS. Ji veikė Vilniuje ir Kaune. Praėjus porai metų nuo minėtos komisijos inicijavimo, jos veikla ėmė silpti, pasidarė protokoliniė, kol visai išblėso. Tad 1957 m. spalio mėn. buvo įsteigta jaunųjų dailininkų sekcija, kuri apie 1968 m. sunyko. Minėta sekcija atkurta 1969 m. gruodžio mėn. Tuomet iš naujo buvo sudaryta ir komisija darbui su jaunaisiais dailininkais; plačiau žr.: I. Pleikienė, *op. cit.*, p. 34–38.

¹²⁷ *Ibid.*, p. 39.

¹²⁸ LSSR KS partinės organizacijos sekretoriaus J. Gaudrimo 1974 m. lapkričio 20 d. ataskaitinis pranešimas, LYA LKP DS, f. 15485, ap. 1, b. 1, l. 189–190. Muzikologų sekcijos autonomiškumas buvo pripažintas ir KS IX suvažiavime. Žr.: Revizijos komisijos pirmininko V. Kairiūkščio 1984 m. balandžio 5 d. ataskaita KS IX suvažiavimui, LLMA, f. 21, ap. 1, b. 597, l. 126.

¹²⁹ D. Blažytė-Baužienė, „Kultūrinė autonomija Lietuvoje...“, p. 137.

¹³⁰ Apie sovietų valdžios naudotas priemones pa-traukiant menininkus į savo pusę plačiau žr.: T. Venclova, „Penktieji laisvės metai“, *Metmenys*, Chicago, 1994, Nr. 67, p. 18; V. Kubilius, „Ar išliks rašytojų sąjunga?“, *Literatūra istorijos lūžyje*, V., 1997, p. 11; P. Bražėnas, „Jo Didenybė Sąrašas. Kūrybos ir ideologijos sankirta: nuo Lietuvių rašytojų draugijos prie Lietuvos SSR tarybinių rašytojų sąjungos“, *Priklausomybės metų (1940–1990) lietuvių visuomenė...*, p. 75–88; E. Baliutytė, *op. cit.*, p. 17–20 (autorė ne tik pristatė „meduolio“ politiką, bet ir nemažai dėmesio skyrė premijų skyrimo mechanizmo aprašymui).

¹³¹ SSRS RS valdybos 1949 m. rugsėjo 26 d. raštas LSSR RS valdybos pirmininkui, LLMA, f. 34, ap. 1, b. 6, l. 137, 151 (anketa). Kaip buvo pildomos anketos SSRS kūrybinių sąjungų kadru skyriams, rodo rašytojo J. Petrulio užpildyta anketa, žr.: *Rašytojas pokario metais*, p. 260–261.

¹³² LSSR RS revizijos komisijos pirmininko E. Mieželaičio 1954 m. rugsėjo 1 d. pranešimas rašytojų II suvažiavimui, *Literatūra*, p. 235–241.

¹³³ LSSR RS perregistruotų narių sąrašas, 1945 m. liepos 17 d., *ibid.*, p. 79–80.

¹³⁴ Apskaičiuota pagal: LLMA, f. 146, ap. 1, b. 182, l. 4; b. 207, l. 25; b. 220, l. 65; b. 236, l. 64–71; b. 253, l. 1–8; b. 264, l. 73; b. 312, l. 1–54; b. 333, l. 2; b. 352, l. 1–2; b. 439, l. 11–12; b. 702, l. 20 a. p.; f. 21, ap. 1, b. 123, l. 1; b. 132, l. 5; b. 294, l. 10–11; b. 396, l. 40; b. 597, l. 125; f. 34, ap. 1, b. 240, l. 7–10; b. 472, l. 34; b. 537, l. 1–10; b. 588, l. 3–26; b. 728, l. 7–18; b. 786, l. 1–15; b. 804, l. 325–331; b. 907, l. 1–14; b. 1023, l. 55, 57–65.

¹³⁵ Būtent dėl „literatūrinio ir visuomeninio veikimo okupacijos metais“ 1945 m. į LSSR RS nebuvo priimti J. Žlabys-Žengė, J. Keliuotis ir J. Talmantas. Tame pačiame posėdyje dar 23 rašytojų priėmimas buvo atidėtas, nes trūko žinių apie jų veiklą vokiečių okupacijos metais. Žr.: LSSR RS valdybos posėdžio 1945 m. kovo 9 d. protokolas Nr. 2, *Rašytojas pokario metais*, p. 14. Taip pat žr.: *Iš saugumo archyvų: Apybraižos apie menininkų likimą pokario Lietuvoje*, kn. 1–2, V., 1991.

¹³⁶ LSSR KS partinės organizacijos susirinkimo 1960 m. rugsėjo 15 d. protokolas, LYA LKP DS, f. 15485, ap. 1, b. 5, l. 21; LSSR KS partinės organizacijos susirinkimo 1960 m. spalio 28 d. protokolas, *ibid.*, l. 25–27.

¹³⁷ A. Streikus, *op. cit.*, p. 51.

¹³⁸ R. Tutlytė, „Juozo Keliuočio antroji sekimo byla“, *J. Keliuotis*, *op. cit.*, p. 533.

¹³⁹ *Ibid.*, p. 17. Apie KGB pinkles plačiau žr.: *ibid.*, p. 12–17, 477–485.

¹⁴⁰ Apie tai savo autobiografijoje rašė ir pats J. Keliuotis; plačiau žr.: J. Keliuotis, *op. cit.*, p. 521.

¹⁴¹ A. Streikus, *op. cit.*, p. 51.

¹⁴² V. Ambrazas, „Jo kelias buvo unikalus, bet labai akmenuotas“, *V. Kisarauskas*, *op. cit.*, p. 185–186.

¹⁴³ Cz. Miłosz, *op. cit.*, p. 99.

¹⁴⁴ Literatūrologės E. Baliutytės terminas; plačiau žr.: E. Baliutytė, *op. cit.*, p. 20.

¹⁴⁵ Pažymėtina, kad kiekvienos kūrybinės sąjungos pirminės partinės organizacijos sudėtyje buvo tik dalis sąjungos narių komunistų, nes dauguma narių, be pagrindinės profesinės veiklos, dirbo laikraščiu ir žurnalų redakcijose, leidyklose, švietimo įstaigose ir buvo jų partinių organizacijų įskaitoje.

¹⁴⁶ LSSR RS partinės organizacijos sekretoriaus V. Radaičio 1956 m. lapkričio 19 d. ataskaitinis pranešimas, LYA LKP DS, f. 4628, ap. 4, b. 4, l. 84.

¹⁴⁷ LSSR RS partinės organizacijos sekretoriaus T. Tilvyčio 1957 m. liepos 28 d. ataskaitinis pranešimas, *ibid.*, ap. 5, b. 1, l. 42.

¹⁴⁸ N. Chruščiovo straipsnis „Už glaudų literatūros ir meno ryšį su liaudies gyvenimu“ buvo išspausdintas 1957 m. rugpjūčio 27 d. „Pravdoje“. Jį perspausdino „Tiesa“ 1957 m. rugpjūčio 29 d.

¹⁴⁹ LSSR RS partinės organizacijos sekretoriaus V. Reimerio 1959 m. gruodžio 14 d. ataskaitinis pranešimas, LYA LKP DS, f. 4628, ap. 5, b. 3, l. 60.

¹⁵⁰ Drg. Mackevičiaus kalba LSSR DS partinės organizacijos susirinkime 1958 m. sausio 6 d., *ibid.*, f. 15486, ap. 1, b. 1, l. 8; drg. Jurkūno kalba LSSR DS partinės organizacijos susirinkime 1959 m. birželio 10 d., *ibid.*, b. 2, l. 28; LSSR DS partinės organizacijos uždaro susirinkimo 1959 m. spalio 23 d. protokolas, *ibid.*, l. 49.

¹⁵¹ LSSR DS ir Valstybinio dailės instituto partinių organizacijų atviro susirinkimo tema „Kai kurios dailininkų kūrybos ir idėjinio auklėjimo problemos“ 1961 m. kovo 3 d. protokolas, *ibid.*, b. 4, l. 31–34.

¹⁵² LSSR DS partinės organizacijos 1964 m. rugsėjo 23 d. ataskaitinis pranešimas, *ibid.*, b. 7, l. 16; LSSR RS partinės organizacijos susirinkimo 1961 m. spalio 16 d. protokolas, *ibid.*, f. 4628, ap. 5, b. 5, l. 115.

¹⁵³ *Ibid.*

¹⁵⁴ LSSR KS partinės organizacijos susirinkimo 1960 m. gegužės 12 d. protokolas, *ibid.*, f. 15485, ap. 1, b. 5, l. 18.

¹⁵⁵ LSSR KS partinės organizacijos sekretoriaus R. Žigaičio 1971 m. gruodžio 8 d. ataskaitinis pranešimas, *ibid.*, b. 10, l. 109.

¹⁵⁶ Duomenys iš: LLMA, f. 21, ap. 1, b. 123, l. 1; b. 396, l. 40; LYA LKP DS, f. 15485, ap. 1, b. 1, l. 23–31; b. 11, l. 83.

¹⁵⁷ Duomenys iš: LLMA, f. 146, ap. 1, b. 207, l. 25; b. 439, l. 11–12; f. 34, ap. 1, b. 472, l. 34; b. 728, l. 7–18; LYA LKP DS, f. 15486, ap. 1, b. 1, l. 1; b. 10, l. 107; f. 4628, ap. 5, b. 2, l. 4; b. 11, l. 204.

¹⁵⁸ Stingant duomenų apie bendrą RS ir DS narių skaičių, nepavyko išvesti vėlesnių metų RS ir DS partinėms organizacijoms priklausiusių ir RS bei DS narių skaičiaus santykio.

¹⁵⁹ Jonas Kuzminskis (1906–1985) – SSRS dailės akademijos akademikas, grafikas, LSSR DS vadovavęs 1958–1982 m.

¹⁶⁰ A. Aleksandravičiūtė, I. Vaišvilaitė, A. Šaltenis, „Lietuvos dailės ir dailėtyros netektys“, *Lietuvos kultūros būklė*, V., 1990, p. 74.

¹⁶¹ V. Kisarauskas, *op. cit.*, p. 158.

¹⁶² LSSR RS partinės organizacijos susirinkimo protokolas, 1963 m., LYA LKP DS, f. 4628, ap. 5, b. 7, l. 13.

¹⁶³ LSSR DS partinės organizacijos susirinkimo 1967 m. vasario 22 d. protokolas, *ibid.*, f. 15486, ap. 1, b. 9, l. 99.

¹⁶⁴ Po 1968 m. SSRS invazijos į Čekoslovakiją sustiprėjo revanšistinės (stalininės) jėgos, J. Stalino rehabilitavimo nuotaikos, biurokratinės, administraci-

nės ir komandinės SSRS valdymo tendencijos, kiti-
minčių (disidentų) persekiojimas, aktyviau pradėta
diegti komunistinę ideologiją. Žr.: V. Tininis, op. cit.,
p. 114.

¹⁶⁵ LSSR DS partinės organizacijos susirinkimo
1968 m. gegužės 13 d. protokolas, LYA LKP DS,
f. 15486, ap. 1, b. 9, l. 57.

¹⁶⁶ LSSR DS valdybos plenumo 1968 m. birželio
11 d. protokolas, LLMA, f. 146, ap. 1, b. 391, l. 83.

¹⁶⁷ LKP CK sveikinimo kalba LSSR DS VII su-
važiavimui, 1969 m. birželio 19 d., ibid., b. 428, l. 7.

¹⁶⁸ Komisijos susipažinti su VDI specialistų ren-
gimu išvados, 1972 m. gegužės 17 d., ibid., b. 487,
l. 1–14.

¹⁶⁹ Ibid., l. 13–14.

¹⁷⁰ LSSR DS partinės organizacijos 1969–1970 m.
ataskaita, LYA LKP DS, f. 15486, ap. 1, b. 10, l. 196,
199–200.

¹⁷¹ Stasys Vainiūnas (1909–1982) – kompozito-
rius, LSSR KS vadovavęs 1954–1962 m.

¹⁷² Eduardas Balsys (1919–1984) – kompozito-
rius, LSSR KS vadovavęs 1962–1971 m.

¹⁷³ Julius Juzeliūnas (1916–2001) – kompozito-
rius, LSSR valstybinės konservatorijos profeso-
rius, LSSR KS valdybos pirmininko pavaduotoju
buvęs 1954–1971 m., ilgametis LSSR KS valdybos
narys.

¹⁷⁴ Žr., pavyzdžiui, LSSR KS partinės organizaci-
jos sekretoriaus V. Baumilo 1959 m. rugsėjo 25 d.
pranešimas „LTSR KS veikla LKP VI plenumo nuta-
rimų šviesoje“, LYA LKP DS, f. 15485, ap. 1, b. 2,
l. 19–20; LSSR KS partinės organizacijos uždaro
susirinkimo 1959 m. rugsėjo 29 d. protokolas, ibid.,
l. 8–9; LSSR KS partinės organizacijos uždaro susi-
rinkimo 1965 m. balandžio 23 d. protokolas, ibid.,
b. 8, l. 6–8; LSSR KS partinės organizacijos sekre-
toriaus R. Žigaičio 1971 m. gruodžio 8 d. ataskaitinis
pranešimas, ibid., b. 10, l. 109–113; LSSR KS partinės
organizacijos sekretoriaus J. Gaudrimo 1974 m. lapkri-
čio 20 d. ataskaitinis pranešimas, ibid., b. 11, l. 186.

¹⁷⁵ Apie tai rašo muzikologas A. Ambrazas: „J. Gruo-
dis ne tikrai suteikė tvirtus kompozicinės technikos
pagrindus, bet ir padėjo susiformuoti svarbiausioms
kūrybos nuostatoms. Pirmiausia tai muzikos orga-
niško tautiškumo siekis, kūrybiškai panaudojant lie-
tuvų liaudies melodikos konstruktyvias ypatybes,
tuo pat metu – novatoriškumas, šiuolaikinių išraiš-
kos priemonių įvaldymas“; plačiau žr.: A. Ambrazas,
„Juliaus Juzeliūno fenomenas“, *J. Juzeliūnas*, op. cit.,
p. 16–17.

¹⁷⁶ Ibid., p. 23, 650–651.

¹⁷⁷ LSSR KS partinės organizacijos sekretoriaus
A. Klenickio 1962 m. lapkričio 30 d. pranešimas,
LYA LKP DS, f. 15485, ap. 1, b. 4, l. 20.

¹⁷⁸ D. Katkus, „Lietuvos muzikinio gyvenimo si-
tuacija“, *Lietuvos kultūros būklė*, V., 1990, p. 87.

¹⁷⁹ LSSR KS partinės organizacijos 1967 m. gruod-
žio 12 d. protokolas, ibid., b. 9, l. 42.

¹⁸⁰ Vytautas Laurušas (g. 1930 m.) – kompozito-
rius (J. Juzeliūno kompozicijos klasės mokinys), LSSR
KS vadovavęs 1971–1989 m.

¹⁸¹ D. Katkus, op. cit., p. 88.

¹⁸² LSSR KS partinės organizacijos sekretoriaus
J. Gaudrimo 1974 m. lapkričio 20 d. ataskaitinis
pranešimas, LYA LKP DS, f. 15485, ap. 1, b. 11,
l. 188–190.

¹⁸³ Eduardas Mieželaitis (1919–1997) – poetas,
LSSR RS vadovavęs 1959–1970 m.

¹⁸⁴ LSSR RS valdybos plenumo, skirto vadovau-
jančiųjų organų sudarymui, 1959 m. vasario 23 d.
protokolas, *Literatūra*, p. 317–319.

¹⁸⁵ Iš LSSR RS valdybos pirmininko E. Mieželai-
čio 1960 m. vasario 23 d. pranešimo „Dėl gyvenimo,
dabarties, literatūros“ LSSR RS valdybos plenumo,
ibid., p. 331–334.

¹⁸⁶ E. Mieželaitis, op. cit., p. 103.

¹⁸⁷ LSSR RS partinės organizacijos ataskaitinio
rinkiminio susirinkimo 1965 m. rugsėjo 16 d. proto-
kolas, LYA LKP DS, f. 4628, ap. 5, b. 9, l. 22.

¹⁸⁸ R. Šilbajoris, „Naujieji romanai Lietuvoje“, *Ne-
tekties ženklai: lietuvių literatūra namuose ir svetur*,
V., 1992, p. 509–525; D. Sauka, „Atskaitos taškas:
istorija kaip socialinio gyvenimo ritmas. 1965-ųjų riba
Lietuvoje“, *Fausto amžiaus epilogas*, V., 1998, p. 389;
E. Baliutytė, op. cit., p. 95, 101–102; V. Tininis, op.
cit., p. 115; R. Misiūnas, R. Taagepera, op. cit., p. 174–
175; T. Remeikis, op. cit., p. 89–90.

¹⁸⁹ Psichologines krizes ir subtilius konfliktus
analizavo J. Mikelinskas (romanas „Senis po laikro-
džiu“, 1966 m.), R. Lankauskas (romanai „Vidury
didelio lauko“, „Tiltas į jūrą“, 1966 m.), J. Aputis
(„Žydi bičių duona“, 1963 m., „Rugsėjo paukščiai“,
1967 m.), I. Meras (romanas „Lygiosios trunka aki-
mirką“, 1963 m.), J. Grušas (pjesė „Meilė, džiazas ir
velnias“, 1967 m.), J. Marcinkevičius (apysaka „Pu-
šis, kuri juokėsi“, 1961 m.). Su absurdo dramomis į
dramaturgiją įsiveržė K. Saja (pjesės „Maniakas“, „Ora-
torius“, 1966 m.; „Pranašas Jona“, 1968 m.); plačiau
žr.: R. Misiūnas, R. Taagepera, op. cit., p. 175–177.

¹⁹⁰ *Pirmasis LTSR kultūros darbuotojų suvažiavi-
mas*, V., 1971, p. 162.

¹⁹¹ LSSR RS V suvažiavimo 1970 m. gegužės 27–
28 d. protokolas, LLMA, f. 34, ap. 1, b. 566, l. 68–69.
A. Bieliauskas LSSR RS vadovavo 1970–1976 m. Vė-
liau jį pakeitė poetas A. Maldonis.

¹⁹² LSSR RS partinės organizacijos susirinkimo
1972 m. vasario 21 d. protokolas, LYA LKP DS,
f. 4628, ap. 5, b. 12, l. 44–45.

¹⁹³ Tam įtakos veikiausiai turėjo SSKP CK 1969 m. sausio 7 d. nutarimas „Dėl spaudos organų, radijo, televizijos, kinematografijos, kultūros ir meno įstaigų vadovų atsakomybės už spausdinamos medžiagos ir repertuaro idėjinį-politinį lygį padidinimo“. Atitinkamas nutarimas buvo priimtas LKP CK 1979 m. vasario 10 d. Žr.: LKP CK biuro posėdžio 1979 m. vasario 10 d. protokolas, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 242, b. 47, l. 4–8. Juo vadovaudamasis LKP CK griežtai įvertino visų kūrybinių sąjungų ir kultūros įstaigų darbą, pakeitė „Kultūros barų“ ir „Nemuno“ redaktorių. Atsakomybę už kūrybos idėjiškumą, santykį su sovietine tikrove nutarimai perkėlė autoriams ir redaktoriams. Taigi savicenzūra tapo „socialistinės kūrybinės laisvės“ sinonimu. Žr.: D. Blažytė-Baužienė, „Kultūrinė autonomija Lietuvoje...“, p. 138.

¹⁹⁴ Žr.: *LTSR Rašytojų sąjungos organizacinė veikla 1976–1980 metais*, p. 4–6, 11; *LTSR Rašytojų sąjungos organizacinė veikla 1981–1985 metais*, p. 4–7.

¹⁹⁵ Ibid., p. 16.

¹⁹⁶ Panašią lentelę pateikia ir E. Vaitiekienė, „Lietuvos TSR kūrybinių sąjungų struktūra 1960–1980 m.“, p. 77–79; „Kūrybinės sąjungos Lietuvoje 1960–1985 metais“, p. 240–244. Autorė nenurodo konkretaus fondo, aprašo, bylos ir lapo numerio. Ne visur sutapo sekcijų ir komisijų autorės ir mūsų rasti pavadinimai. Todėl atliekant tyrimą peržiūrėtos visos nagrinėjamojo laikotarpio bylos, saugomos LLMA, f. 21 (LSSR KS), f. 34 (LSSR RS), f. 146 (LSSR DS). Lentelė sudaryta pagal: LLMA, f. 34, ap. 1, b. 81, l. 114, 116, 116 a. p. (*Literatūra*, p. 200–201); b. 433, l. 120–122 (*Literatūra*, p. 327–328); b. 728, l. 7–18; b. 804, l. 277 bei dokumentų rinkinio „Literatūra“, p. 65–66, 110–112, 121–122 publikuotus sekcijų steigiamųjų susirinkimų protokolus; *LTSR Rašytojų sąjungos organizacinė veikla 1976–1980 metais*, p. 8; LLMA, f. 21, ap. 1, b. 79, l. 28;

b. 326, l. 43–46; b. 396, l. 40; b. 597, l. 126; f. 146, ap. 1, b. 207, l. 25; b. 333, l. 1; b. 439, l. 11; b. 813, l. 60; b. 702, l. 3–4.

¹⁹⁷ Sudaryta po LSSR švietimo ir LSSR kultūros ministerijos kolegijos 1973 m. nutarimo „Dėl vaikų ir bendrojo lavinimo mokyklų mokinių estetinio auklėjimo gerinimo“, LLMA, f. 146, ap. 1, b. 529, l. 10–17.

¹⁹⁸ Lentelė sudaryta remiantis LYA LKP DS, f. 4628, ap. 4, b. 4, l. 46; ap. 5, b. 2, l. 4; b. 5, l. 108; b. 7, l. 41; f. 15486, ap. 1, b. 1, l. 1, 49; b. 4, l. 49; b. 6, l. 64; b. 7, l. 5–6; b. 10, l. 107; b. 11, l. 113, 185; f. 15485, ap. 1, b. 1, l. 23–31; b. 3, l. 131–141; b. 10, l. 27, 105; b. 11, l. 42, 83.

¹⁹⁹ LSSR RS partinė organizacija įsteigta 1946 m. Žr.: J. Baltinienė, *Naujam gyvenimui pašaukus. LKP veikla ugdant tarybinę lietuvių literatūrą 1944–1960 m.*, V., 1978, p. 99.

²⁰⁰ LSSR DS partinė organizacija įsteigta 1958 m. Žr.: LYA LKP DS, f. 15486, ap. 1, b. 1, l. 37.

²⁰¹ LSSR KS partinė organizacija įsteigta 1958 m. Žr.: LYA LKP DS, f. 15485, ap. 1, b. 1, l. 1.

²⁰² 1985 m. galutinė data pasirinkta todėl, kad trūkstant duomenų iš ankstesnių metų būtų galima susidaryti išsamesnį vaizdą. Schema sudaryta pagal LLMA, f. 34, ap. 1, b. 240, l. 7–10; b. 472, l. 34; b. 537, l. 1–10; b. 588, l. 3–26; b. 728, l. 7–18; b. 786, l. 1–15; b. 804, l. 325–331; b. 907, l. 1–14; b. 1023, l. 55, 57–65; f. 21, ap. 1, b. 123, l. 1; b. 132, l. 5; b. 294, l. 10–11; b. 396, l. 40; b. 597, l. 125; f. 146, ap. 1, b. 182, l. 4; b. 207, l. 25; b. 220, l. 65; b. 236, l. 64–71; b. 253, l. 1–8; b. 264, l. 73; b. 312, l. 1–54; b. 333, l. 2; b. 352, l. 1–2; b. 439, l. 11–12; b. 702, l. 20 a. p.; b. 813, l. 60.

Gauta 2005 10 03
Lietuvių išėivijos institutas,
S. Daukanto g. 25, Kaunas

Kristina Ūsaitė

CREATIVE UNION AS THE MECHANISM OF THE IDEOLOGICAL CENSORSHIP IN LITHUANIA IN 1956–1980

Summary

The communist “cultural revolution” was realised as a whole-inclusive permanent process which aimed to destroy any individuality and to apply all forms of human self-expression to collectivism. One of the main to achieve this was an overall control of the artistic creation. Referring to the archival materials, the writing attempts to reveal the administrative and control mechanism of one of the lowest branches of the ideological censorship system, the creative unions, which operated in Lithuania in 1956–1980. Following concrete aspects of the organisational structure (membership in a creative union, work with the young artists,

functionality of the creative sections and commissions founded under the union boards, ideological control and political education of the members) it analyses the scope of the ideological control functions assigned to creative unions and describes the influence of the leaders of the creative organisations on the cultural policy.

In the thirties of the 20th century after the change in the legal status of the creative unions and associations, the parties took open and direct control over the creative unions. The creative unions in Lithuania were only territorial branches of analo-

gous institutions of Moscow; their subordinations and organisational structure was based on a democratic centralised system common to the entire Soviet political system. The analysis of the organisational structure of the creative unions in a certain scope reflects the institutional activity peculiarities of the artists and their organisations. The fact that creative employees were concentrated according to territories and subjects (sphere) evidences that the priority was given for organisational issues. The artistic interests, approaches and creeds of members of the above mentioned organisations, uniting individualities and groups of the artists, encouraging their creative activeness and artistic searches did not have any influence on the organisational structures. Although officially the number of sections and commissions in the creative unions established under the boards of the LSSR creative unions, most of them were operating spontaneously, depending on the political conjuncture and limiting their work to the considerations over economic-financial issues. A little more independent were the sections and commissions in the unions of artists and composers. The primary party organisations responsible for the "creative-ideological" qualifications of the members of creative unions, due to unfavourable low general percentage of members of a certain creative union and members of its party organisation were unable to solve the question of political education. In the sixties, having assigned it to the creative sections, all

until the end of the analysed period the problem continued to remain only formal. The most intense institutional development of creative unions took place at the end of the sixties – beginning of the seventies.

Preconceived censorship was mostly developed in the organisation uniting the writers. The work with the beginning writers was extremely thoroughly organised. To help doing this there were the commissions for work with young artists that formed the base of the "internal censor" and the sections of young artists. A little less controlled were the representatives of the "pure" arts, the artists and composers. They had more independence. Establishment of the sections of young artists and commissions for work with young artists in the middle of the seventies was more determined by the changing political conjunctures. Moreover, it was often the very personalities of the leaders of the creative unions that influenced the cultural policy. The one taking most care of its members was the board of the LSSR artists' union led by a liberally oriented chairman J. Kuzminskas. A similar situation also developed in the LSSR composers' union which managed to remain free and independent when it concerned creative issues. Unlike the unions of artists and composers, the leaders of the writers' union were more subjected to the political conjuncture and almost did not consider the real needs of its members.